

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни
«Економічний розвиток»

Тернопіль – 2016

Зміст

- Тема 1.** Принципи та концепції економічної теорії розвитку.
- Тема 2.** Методологія та інструментарій досліджень в економічній теорії розвитку.
- Тема 3.** Економічний розвиток в історичному контексті.
- Тема 4.** Зростання, бідність та розподіл доходів.
- Тема 5.** Безробіття: проблеми, масштаби та підходи до вирішення.
- Тема 6.** Урбанізація як форма поглиблення дуалізму.
- Тема 7.** Проблема трансформації аграрного сектору та комплексного розвитку сільської місцевості.
- Тема 8.** Освіта, людський капітал та розвиток.
- Тема 9.** Теорія торгівлі та економічний розвиток.
- Тема 10.** Прямі іноземні інвестиції та іноземна допомога: протиріччя та перспективи.
- Тема 11.** Демократія, якість інститутів та економічний розвиток.
- Тема 12.** Пошук політичної ренти та провали уряду у сфері стримування економічного розвитку.
- Тема 13.** Проблеми економічного розвитку України.

Тема 1. Принципи та концепції економічної теорії розвитку

План

- 1.1. Сутність і зміст понять «економічне зростання» та «економічний розвиток».
- 1.2. Ключові проблеми економіки розвитку. Основні індикатори вимірювання розвитку.
- 1.3. Основні школи та напрямки сучасної теорії економічного розвитку.
- 1.4. Класична теорія зростання. Неокласична теорія і питання, на які вона не змогла дати відповідь. Нова теорія ендогенного зростання.

Існує відмінність між такими поняттями, як «економічний розвиток» та «економічне зростання». Якщо розвиток – це зміна стану економіки, то зростання характеризується збільшенням обсягів виробництва. Втім, між ними є тісний зв'язок, який виявляється у тому, що розвитком забезпечуються передумови для зростання обсягів виробництва. Отож сутність розвитку – це економічне зростання. Однак якщо зростання уможлиблюється навіть при відсутності економічного розвитку, то самий розвиток неможливий без економічного зростання.

Для економічного розвитку характерна зміна ринкової кон'юнктури. Він являє собою процес функціонування та еволюції економічної системи впродовж тривалого періоду. Протягом усього періоду економічного розвитку система змінюється від одної стадії до іншої. Економічний розвиток стає можливим завдяки протиріччям економічної системи, матеріальним та духовним цінностям людини, формування і розвиток котрих здійснюється під впливом потреб. Підґрунтям розвитку економіки є поступ в сфері культурних, духовних, інтелектуальних та матеріальних цінностей людини.

Одна з найпоширеніших економічних кількісних типологій – це виділення типів країн відповідно до рівня економічного розвитку, коли за основу беруться показники ВВП, що припадають на одну особу або частка валового національного прибутку на одну особу (ВНП). Останній показник Світовий банк обчислює відповідно до паритету купівельної спроможності. Отож за цими критеріями Світовий банк виділяє такі типи країн:

- а) країни з високим рівнем доходів (на одну особу припадає 12 276 доларів США або більше);
- б) країни з рівнем доходів вищим за середній (на одну особу припадає 3 976–12 275 доларів США);
- в) країни з рівнем доходів нижчим за середній (на одну особу припадає 1 006–3 975 доларів США);
- г) країни з низьким рівнем доходів (на одну особу припадає 1 005 або менше доларів США).

Серед найбільш якісних типологій країн світу, зокрема виокремлюються типології за такими критеріями:

- а) шляхом провадження економіки (сюди входять країни з ринковою, перехідною та плановою, централізованою економікою);

б) ступенем розвитку суспільства (сюди входять доіндустріальні, індустріальні та постіндустріальні економіки).

Чи не найвідомішим типом комплексної типології є та, котру застосовують в ООН. За нею виокремлюються наступні типи країн: а) розвинені країни; б) перехідні країни; в) країни, що розвиваються; г) нові індустріальні країни; д) країни-експортери нафти; е) країни з середніми можливостями розвитку; є) малі острівні країни; ж) найменш розвинені країни.

Важливе місце в суспільно-географічних дослідженнях посідають також такі типології країн світу: спеціальні - соціальні, економічні, та комбіновані (табл. 1).

Таблиця 1

Новітні типології країн світу (за індексами міжнародних організацій)

Спеціальні типології		Комплексні типології
Соціальні типології	Економічні типології	
<i>Особливості типологій:</i>		
Розглядають соціальний розвиток країни: рівень життя, вирішення соціальних проблем	Рівень економічного розвитку країн, можливість забезпечити економічний добробут населення, значення країни у світовому господарстві, рівень інтеграції у світову економіку	Окрім економічних і соціальних індикаторів, можуть містити окремі екологічні показники та індикатори політичної сфери, розвитку громадянських свобод тощо
<i>Індекси:</i>		
Багатомірний індекс бідності	Індекс глобальної конкурентоспроможності	Індекс розвитку людського потенціалу
Індекс соціальної глобалізації	Індекс конкурентоспроможності країн світу	Індекс сталого людського розвитку
Індекс суспільства знань	Індекс економічної свободи	Індекс трансформації суспільства
Індекс гуманітарного розвитку	Індекс економічної глобалізації	Індекс якості життя
	Індекс легкості ведення бізнесу	Індекс глобалізації
	Індекс мережевої зрілості"	
	Індекс сприяння торгівлі"	

У комплексних типологіях (виражені за допомогою індексів сталого людського розвитку, глобалізації, якості життя та трансформації суспільства) обов'язковими компонентами є саме економічні показники, що впливають на загальний суспільний розвиток країн світу.

Отже, до новітніх економічних типологій відносять індекс глобальної конкурентоспроможності (Всесвітнього економічного форуму) та індекс конкурентоспроможності країн світу (Інституту розвитку менеджменту), економічної глобалізації та економічної свободи, легкості ведення бізнесу та ін. (табл. 2).

Розглянемо детально головні компоненти складних індексів новітніх економічних типологій. Ці типології у більшості містять інфраструктурні та інноваційні критерії розвитку економіки, особливо застосування інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ), показники продуктивності ринків, сприяння держави у веденні бізнесу (через систему власне економічних та правих інструментів) тощо.

Таблиця 2

Індекси новітніх економічних типологій

Назви індексів, початок обчислення (розробник)	Компоненти індексів	Особливості
Індекс глобальної конкурентоспроможності. (Всесвітній економічний форум. ВЕФ)	1. Базові вимоги: якість інститутів; інфраструктура; макроекономічна стабільність: охорона здоров'я та початкова освіта. 2. Підсилювачі ефективності: вища освіта та професійна підготовка: ефективність ринку товарів; ефективність ринку праці; рівень розвитку фінансового ринку: технологічний рівень; обсяг ринку. 3. Чинники розвитку та інноваційного потенціалу: рівень розвитку бізнесу; інновації.	Містить 113 змінних і характеризує конкурентні позиції країн. В індекс інтегровано концепцію стадій економічного розвитку
Індекс конкурентоспроможності країн світу. (Інституті розвитку менеджменту. Лозанна)	1. Макроекономічні показники (78) - оцінка національної економіки, міжнародної торгівлі, іноземних інвестицій, зайнятості й цін; 2. Ефективність уряду (70) - бюджетна політика, податкова політика, інституційна інфраструктура. регулювання бізнесу, громадські інститути; 3. Ефективність бізнесу (67) - показники продуктивності, ринку праці, фінансових ринків, менеджменту, корпоративних цінностей; 4. Інфраструктура (114) - базові показники інфраструктури, а також показники інфраструктури для розвитку технологій, науки, охорони здоров'я, екології й освіти.	Ґрунтується на більш ніж 320 показниках. Дає змогу визначити "профілі конкурентоспроможності".
Індекс легкості ведення бізнесу (Світовий банк)	1. Рівень міцності правових інститутів і мають відношення до регулювання бізнесу (4): кредитування, захист інвесторів, забезпечення виконання договорів, вирішення неплатоспроможності підприємств; 2. Складність і вартість процедур регулювання (7): реєстрація підприємств, отримання дозволів на будівництво, підключення до системи електропостачання, реєстрація власності, оподаткування, міжнародна торгівля.	Для розуміння і вдосконалення нормативно-правового регулювання підприємницької діяльності.
Рівень економічної глобалізації	1. Реальні потоки; торгівля; обсяги прямих іноземних інвестицій: прямі іноземні інвестиції (акції): портфельні іноземні інвестиції 2. Обмеження: бар'єри для імпорту; середній рівень тарифів; оподаткування міжнародної торгівлі: обмеження на рахунки	Визначає економічну інтеграцію країни у світове господарство
Індекс економічної свободи	1. Верховенство права: право на приватну власність та свободи від корупції; 2. Обмеження правління - рівень фіскальної свободи. державні витрати; 3. Ефективність регулювання - рівень монетарної, інвестиційної та фінансової свободи; 4. Відкритість ринків розраховується за допомогою рівня свободи бізнесу та свободи торгівлі [5].	Індекс комбінує кількісні і якісні показники і розраховується як середнє арифметичне 10 економічних свобод
Індекс мережевої готовності.	1. Сприятливість середовища для розвитку інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ); наявність конкуренції; інноваційний потенціал; можливість фінансувати нові проекти. 2. Готовність до використання ІКТ: доступ до мережі Інтернет	Оцінює рушійні чинники і ступінь впливу мережевої готовності і можливостей

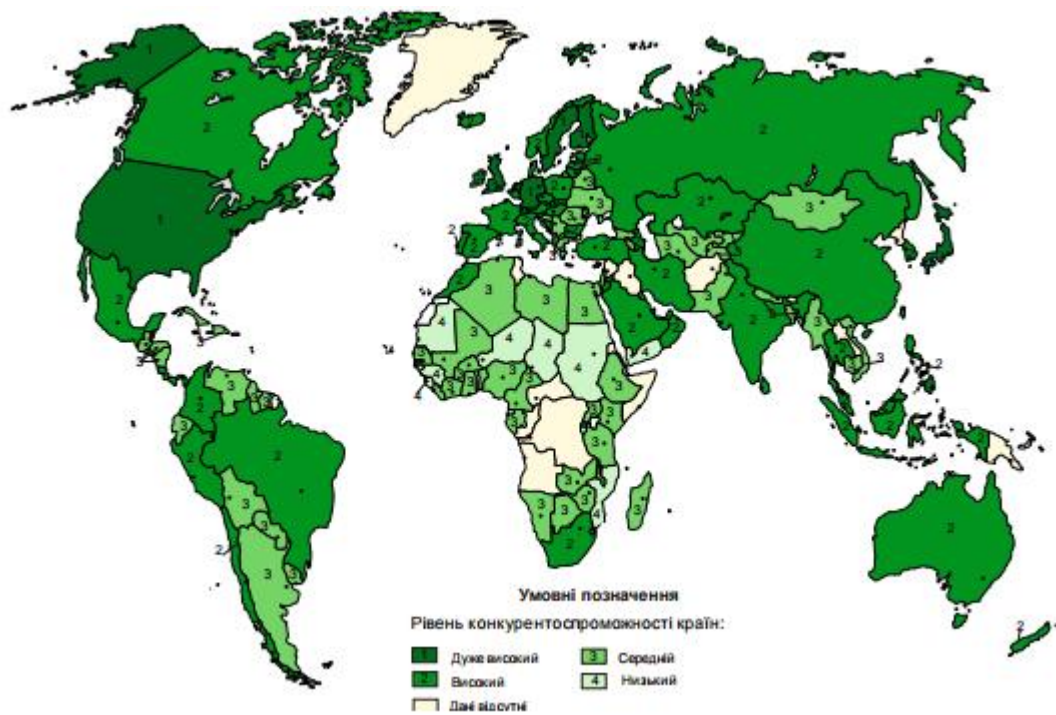
	у школах; вартість мобільного зв'язку: державна позиція щодо ІКТ: доступність ІТ для бізнесу; витрати на дослідження та розвиток галузі. 3. Сучасний ступінь використання ІКТ державою, бізнесом, населенням; кількість персональних комп'ютерів, інтернет-користувачів. абонентів мобільного зв'язку: наявність робочих інтернет-ресурсів урядових організацій: кількість вироблених і спожитих ІКТ. 4. Вплив інформаційно-комунікативних технологій на суспільство й економіку.	інформаційно-комунікаційних технологій у країні
Індекс сприяння торгівлі. 2008 (ВЕФ)	1. Доступ на внутрішній і зовнішні ринки; 2. Ефективність митної адміністрації; 3. Ефективність експортно-імпортних процедур; 4. Прозорість роботи прикордонних служб; 5. Доступність і якість транспортної інфраструктури; 6. Доступність і якість транспортних послуг; 7. Доступність і поширеність ІКТ; 8. Регуляторне середовище; 9. Безпека.	МІСТИТЬ 47 показників: дозволяє оцінити перешкоди у ланцюгу міжнародної торгівлі.

Одним із найцікавіших підходів до економічних типологій є виокремлення типів за рівнем конкурентоспроможності. Конкурентоспроможність – це здатність національної економіки виробляти і реалізовувати на внутрішньому та зовнішньому ринках товари і послуги, що забезпечують економічне зростання і підвищення якості життя населення [2]. Так, індекс конкурентоспроможності (Всесвітнього економічного форуму) складається з трьох груп індикаторів, які охоплюють 12 показників, що визначають рівень продуктивності країни (табл. 2).

Результатом типології країн за конкурентоспроможністю є визначення стадій розвитку економіки, що обчислюються за допомогою двох критеріїв. Перший – ВВП на одну особу, другий – частка корисних копалин у загальному експорті країни. Якщо ця частка становить понад 70%, то країна є переважно факторноорієнтованою. Країни, економіки яких перебувають між двома стадіями, вважаються країнами з “перехідною економікою”.

Отже, до факторно орієнтованих належать переважно найменш розвинені країни світу (за підходом ООН), до перехідних між I-ою і II-ою стадіями розвитку економіки відносять переважно нафтоекспортерів. Зорієнтованими на ефективність є країни середніх можливостей, транзитивні (кол. постсоціалістичні та пострадянські) країни, серед яких і Україна; а перехідні від II-ої до III-ої стадії є нові індустріальні країни (НІК), транзитивні та малі острівні країни. До зорієнтованих на інновації відносять усі розвинені країни світу, зокрема “Велика сімка”.

Лідерами за конкурентоспроможністю є Швейцарія, що характеризується високим рівнем впровадження інновацій, також Сінгапур, Фінляндія, Швеція. Ці північноєвропейські країни демонструють високий ступінь технологічної готовності. Нідерланди, Німеччина, Велика Британія, США, Гонконг і Японія завершують першу десятку найбільш конкурентоспроможних країн (рис. 1)

Рис. 1. Конкурентоспроможність країн світу

Список рекомендованої літератури

1. Книш М. М. Регіональна економічна і соціальна географія світу (Латинська Америка та Карибські країни, Африка, Азія, Океанія) : навчальний посібник / М. М. Книш, О. І. Мамчур. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. – 368 с.
2. Всесвітній економічний форум [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf
3. Стратегічний дослідницький інститут США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.heritage.org/index/>
4. Доповідь про людський розвиток 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hdr.undp.org/en/media/10_HDR2013_RU_Statistics.pdf
5. Швейцарський економічний інститут [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://globalization.kof.ethz.ch/>
6. Міжнародна організація International living [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://internationalliving.com/2010/12/quality-of-life-index-2011-where-the-numbers-come-from/>
7. Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://wdc.org.ua/uk/sustainable-development>
8. Фонд Бертельсмана [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bti-project.org/home/index.nc>
9. Яценко Б. П. Країнознавство: основи теорії : навч. посібник / Б. П. Яценко, В. К. Бабарицька. – К. : Либідь, 2009. – С. 115–135.

Тема 2. Методологія та інструментарій досліджень в економічній теорії розвитку

План

- 2.1. Суспільний добробут і проблеми його кількісного визначення
- 2.2. Місце формально-логічних методів і методів матеріалістичної діалектики в курсі.
- 2.3. Системний метод дослідження та економіко-математичне моделювання.
- 2.4. Агрегування і мультиплікування економічних процесів.
- 2.5. Індексний метод аналізу економічних параметрів.

В широкому смислі економічний розвиток країни, як виняткову мету державної політики визначають, як тривалий процес відповідних перетворень в сфері економіки, котрий включає в себе, як кількісні (як от економічне зростання) так і якісні зміни (як о т соціально-економічний поступ), завдяки яким добробут суспільства зростає. При наявності соціально-економічного прогресу таке поняття, як суспільний добробут розглядається ширше. До нього долучають критерії добробуту, що виходять за межі споживання тих благ та послуг, які споживачі купують на ринку. Поняття суспільного добробуту є набагато ширшим від економічного добробуту. Для обчислення першого насамперед слід вміти оцінювати величину економічного добробуту, а також соціального добробуту домашніх господарств країни.

Протягом тривалого часу вчені багатьох країн намагалися виміряти рівень економічного та соціального добробуту суспільства. Як відомо, отримати різнобічний аналіз добробуту людей неможливо без розробки практичного інструментарію оцінювання його величини. Певні питання щодо проблематики оцінювання добробуту нації досі залишаються невирішеними. Проблему їхнього вирішення можна об'єднати в три основні завдання, які сьогодні стоять перед науковцями, а саме: а) окреслення показників, які варто включати в розрахунки суспільного добробуту; б) визначення підходів до вимірювання величини цих показників; в) розробка алгоритми розрахунку величин показників добробуту.

У щорічному звіті Міжнародної комісії з оцінювання економічного та соціального прогресу (International Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress) добробут визначається як комплексний показник, який охоплює такі показники, як а) матеріальні життєво-необхідні стандарти (зокрема – дохід, споживання та багатство); б) здоров'я; в) освіту; г) особисті інтереси та види діяльності, включаючи працю; д) право політичного голосу та управління; е) соціальні зв'язки та взаємовідносини; є) навколишнє середовище (сьогоднішній стан та майбутній); ж) безпеку (як в економічному сенсі, так і фізичному) [1]. Таким чином, як бачимо, добробут складається з двох складових – економічної та соціальної.

Відштовхуючись від думки Артура Пігу – відомого у світі англійського економіста, представника Кембриджської школи неокласики, зауважимо, що показник соціального добробуту неможливо зобразити кількісно. Отож А. Пігу запроваджує таке поняття економічного добробуту [2], яке враховує виключно

економічні фактори задоволення потреб населення і свідчить про рівень його добробуту. За міру для оцінювання величини економічного добробуту населення будь-якої країни Пігу запропонував використати частку ВВП, що припадає на душу населення, оскільки її можна виразити в грошовому еквіваленті.

Втім, мусимо зазначити, що чимало дослідників вважають, що цей показник, при його використанні з метою оцінювання економічного добробуту, має суттєві недоліки.

Адже ВВП не бере до уваги нерівність доходів населення, не охоплює зміни якості товарів, не враховує вартісної оцінки дозвілля, обсяг продукції, яка створюється тіньовим сектором економіки, як і низку позаринкових видів діяльності, котра здійснюється в домогосподарствах (як от, догляд за дітьми і хворими, упорядкування помешкань тощо). Натомість він включає в себе вартість природоохоронних заходів, які здійснюються державою з метою поліпшення екологічної ситуації всередині країни. Втім, ця вартість дещо завищує показник матеріального добробуту населення країни. ВВП радше виступає в ролі двигуна ринкової економіки, а не рівня достатку населення.

Критичні зауваження з боку відомих вчених спричинилися до розробки нових показників, які б уможливлювали отримання оцінки не лише економічного, а й також суспільного рівня добробуту населення, котрий бере до уваги рівень освіти в країні, стан докільля, рівень безпеки, наявність суспільних інститутів тощо. Головні показники економічного та суспільного добробуту населення відображені в таблиці 1 (її складено на основі даних офіційного сайту Відділу ООН з питань статистики – UN Statistics Division [3]).

Таблиця 1

Основні показники економічного та суспільного добробуту населення

Назва показника (укр.)	Назва показника (англ.)	Автор(и)	Рік виведення	Країна (організація)
Чистий економічний добробут	MEW (Measure of Economic Welfare)	Вільям Нордгауз і Джеймс Тобін	1972	США
Збалансований показник економічного добробуту	SMEW (Sustainable Measure of Economic Welfare)	Вільям Нордгауз і Джеймс Тобін	1973	США
Чистий національний прибуток	NNW (Net National Welfare)	Мійохей Шиохара	1973	Японія
Економічні перспективи добробуту	EAW (Economic Aspects of Welfare index)	Ксенофон Золатас	1981	Греція
Індекс стійкого економічного добробуту (Індекс збалансованого добробуту)	ISEW (Index of Sustainable Economic Welfare)	Герман Далі та Джон Кобб	1989	США

Індекс розвитку людського потенціалу (Індекс гуманітарного розвитку)	HDI (Human development index)	Махбуб ель Хак та Амартья Сен	1990	ООН
Індикатор справжнього прогресу	GPI (Genuine Progress Indicator)	Група вчених	1995	«Redefining Progress»
Національні рахунки добробуту	NAW (National Accounts of Well-being)	Феліція Хупперт	2005	New Economics Foundation (NEF)
Міжнародний індекс щастя	HPI (Happy Planet Index)	Група вчених	2006	New Economics Foundation (NEF)

Розглянемо методичні підходи до визначення зазначених показників.

Чистий економічний добробут (MEW). Вільям Нордгауз і Джеймс Тобін розробили Показник (міру) Економічного Добробуту. Пол Самуельсон перейменував його в чистий економічний добробут (ЧЕД) [4]. ЧЕД не є конкретним самостійним статистичним показником, а застосовується тільки як доповнення до валового внутрішнього продукту. ЧЕД цікавий більше з теоретичної точки зору, оскільки на практиці статистичні служби ООН і національного обліку окремих країн не мають уніфікованої методики його розрахунку. Відсутність такої методики пояснюється складністю грошового оцінювання всіх тих видів діяльності, які не мають ринкового характеру. Однак, загальний розрахунок показника ЧЕД можна представити у вигляді формули 1 [5].

$$\begin{aligned}
 \text{ЧЕД} = \text{ВВП} & - \left(\begin{array}{l} \text{Негативні} \\ \text{екологічні} \\ \text{ефекти у} \\ \text{грошовому} \\ \text{вираженні} \end{array} \right) + \left(\begin{array}{l} \text{Позаринкова} \\ \text{діяльність у} \\ \text{грошовому} \\ \text{вираженні} \end{array} \right) + \left(\begin{array}{l} \text{Результати} \\ \text{тіньової} \\ \text{діяльності,} \\ \text{яка виробляє} \\ \text{блага, у} \\ \text{грошовому} \\ \text{вираженні} \end{array} \right) - \left(\begin{array}{l} \text{Результати} \\ \text{тіньової} \\ \text{діяльності,} \\ \text{яка виробляє} \\ \text{антиблага, у} \\ \text{грошовому} \\ \text{вираженні} \end{array} \right) + \\
 & + \left(\begin{array}{l} \text{Грошове вираження} \\ \text{збільшення вільного часу} \\ \text{та якості відпочинку} \end{array} \right) - \left(\begin{array}{l} \text{Негативні наслідки} \\ \text{свавілля монополій} \\ \text{та урбанізації} \end{array} \right) \quad (1)
 \end{aligned}$$

Разом з показником MEW В. Нордгауз та Дж. Тобін для оцінювання величини економічного добробуту запропонували ще один – **збалансований показник економічного добробуту (SMEW)**. У розрахунок цього показника, окрім вищезазначених складових показника MEW, використовується ще й оцінка суспільного та приватного багатства, включаючи відновлювальний та невідновлювальний капітал (земля, лісові насадження тощо), а також беруться до уваги зміни у загальному багатстві нації.

Чистий національний прибуток (NNW) оснований на соціальних індикаторах та включає дев'ять компонентів:

– державне споживання (витрати на освіту, охорону здоров'я та соціальне

забезпечення);

- особисте споживання (визначається відніманням від особистого споживання у складі ВВП витрат на споживчі товари довгострокового споживання та транспортні витрати в межах міста);
- послуги державного капіталу (послуги, які надають навчальні, лікувальні, культурно-побутові державні установи, а також державні житлові фонди);
- послуги споживчого капіталу (витрати на придбання товарів довгострокового користування, які є в статистиці національного доходу);
- вільний час;
- неринкова діяльність (праця домогосподарок);
- природоохоронні витрати (вартість заходів охорони навколишнього середовища);
- збитки від забруднення середовища (річні витрати на утримання забрудненого довкілля на рівні припустимих санітарних норм);
- збитки від урбанізації (збитки від дорожньо-транспортних пригод і погіршення умов поїздки на роботу і назад).

Перші шість з цих складових для розрахунку величини економічного добробуту є стимуляторами, тобто додаються, а останні три – дестимуляторами, тобто беруться із знаком мінус [6].

З метою визначення повного діапазону фактичних змін добробуту у 1981 р. був розроблений показник *економічної перспективи добробуту* (EAW). Індекс EAW в своїй основі базується на значенні національного доходу, особливо на показнику особистого споживання, розмір якого безпосередньо впливає на визначення добробуту. EAW відрізняється від MEW зосередженням на поточному споживанні, нехтуючи накопиченням капіталу.

Для розрахунку EAW необхідно з особистого споживання відняти витрати на цінності довгострокового споживання; рекламу; природні ресурси; зростаючі соціальні витрати на подолання забруднення навколишнього середовища; витрати на особисте здоров'я та освіту; витрати, що виникають у зв'язку з забрудненням навколишнього середовища. Крім того, до особистого споживання додаються послуги державного капіталу, послуги від товарів довгострокового споживання, домашні послуги, вільний час, послуги громадського сектора (витрати на освіту та здоров'я) [7].

Індекс стійкого економічного добробуту (ISEW). Опираючись на згаданий раніше показник економічного добробуту Нордхауза і Тобіна, у 1989 році два американці – головний економіст соціологічного департаменту Світового Банку Герман Далі та християнський теолог Джон Б. Кобб, запропонували, беручи до уваги вибрані дослідниками перелік суспільних і соціологічних (та навіть етичних) аспектів, показник ISEW. Даний показник є основним показником сталого розвитку суспільства (сталий розвиток – це процес збільшення існуючого добробуту покоління без збитків для добробут майбутніх поколінь). На відміну від попередніх показників, ISEW включає змінну, яка відповідає за розподіл доходів у суспільстві, а також не бере до уваги монетарну вартість відпочинку, так як цей вид діяльності людини дуже

важко виміряти [8].

В загальному вигляді розрахунок індексу стійкого економічного добробуту здійснюється за формулою 2 [7].

$$\text{ISEW} = \left(\begin{array}{l} \text{Витрати} \\ \text{споживачів} \\ \text{(скориговані} \\ \text{на нерівність} \\ \text{розподілу} \\ \text{доходів)} \end{array} \right) + \left(\begin{array}{l} \text{Суспільні} \\ \text{видатки за} \\ \text{винятком} \\ \text{видатків на} \\ \text{охорону} \end{array} \right) + \left(\begin{array}{l} \text{Зростання} \\ \text{капіталу та} \\ \text{чисті зміни} \\ \text{зовнішньо-} \\ \text{економічного} \\ \text{балансу} \end{array} \right) + \left(\begin{array}{l} \text{Взаємні} \\ \text{послуги в} \\ \text{домашніх} \\ \text{господарствах} \end{array} \right) - \\ - \left(\begin{array}{l} \text{Приватні} \\ \text{видатки на} \\ \text{захист} \end{array} \right) - \left(\begin{array}{l} \text{Витрати на} \\ \text{протидію} \\ \text{соціологічній} \\ \text{деградації} \end{array} \right) - \left(\begin{array}{l} \text{Девальвація} \\ \text{природничого} \\ \text{капітал} \end{array} \right) \quad (2)$$

Серед багатьох підходів щодо визначення соціального розвитку суспільства як основи суспільного добробуту населення, найбільш універсальним, а відповідно найбільш акцептованим, є підхід, представлений ООН. У світових «Звітах про Соціальний Розвиток», які видаються з 1990 року, ООН, згідно методології, яку вона пропагує, вираховує для окремих країн світу показники, які порівнюють рівень їхнього соціального розвитку; найважливішим з них та найуніверсальнішим показником є *індекс розвитку людського потенціалу* (HDI). HDI являє собою агрегатний показник, що включає широкий діапазон статистичних даних добробуту, які об'єднані у чотири індекси, такі як:

- очікуванна середня тривалість життя;
- індекс освіти (рівень грамотності дорослого населення країни (2/3 індексу) і сукупна частка учнів та студентів (1/3 індексу));
- доступність освіти (зведений показник того, наскільки вільним є доступ до вищих навчальних закладів всіх рівнів);
- рівень життя (оцінений через ВВП на душу населення при паритеті купівельної спроможності (ПКС) в доларах США) [9].

Цей показник використовується як критерій при ієрархії країн згідно їхнього загального рівня розвитку. Показник HDI знаходиться в межах від 0 до 1. Чим нижчий рівень показника, тим вищий соціальний рівень даної країни. Нижче 0,5 розміщені країни, що розвиваються, у межах від 0,5 до 0,8 – середньо розвинуті країни, а в межах від 0,8 до 1,0 – високо розвинуті країни.

Усталена думка, що саме споживання, а не виробництво відображає справжній рівень добробуту, призвела до того, що в 1995 р. неприбутковою організацією «Redefining Progress» було запропоновано *індикатор справжнього прогресу* (GPI), що ґрунтується на величині споживчих витрат. Він є подібний до індексу стійкого економічного добробуту, а тому ISEW та GPI дуже часто вживають як альтернативні назви одного і того ж індексу. Однак, GPI включає більшу кількість зважених економічних показників.

Наприклад, GPI включає: обсяг добровільної і безкоштовної роботи, обсяги вільного часу, розподіл доходів, вплив економіки на довкілля, екологічні стандарти, вартість злочину.

Національні рахунки добробуту (NAW). В 2005 році професор Кембріджського університету Феліція Хупперт разом з неприбутковою міжнародною організацією NEF розробили теоретичний модуль з 50 питань для оцінки «особистого та соціального добробуту» – NAW. Новизна цього підходу полягає у виділенні окремих складових у суб'єктивному добробуті та індивідуальній їх оцінці. Структура національних рахунків добробуту складається з трьох основних компонентів:

- особистий добробут (емоційна рівновага; задоволення життям; позитивне існування (незалежність, компетентність, залученість та наявність цілі й сенсу у житті); життєздатність; стійкість та самооцінка);
- соціальний добробут (відносини, що підтримують (особисті, дружні, родинні); довіра та приналежність до певних суспільних груп);
- задоволення роботою [10].

Національні рахунки добробуту дають можливість ідентифікувати основні чинники суб'єктивного добробуту, що впливають на макроекономічному рівні на суспільний добробут. Деталізація та оцінка окремих компонентів суб'єктивного добробуту дозволяє визначити психологічні причини, що впливають на задоволення життям населення, а отже на загальний рівень добробуту нації.

В останні роки, як результат зростаючої ролі емоційного задоволенням життям населення, на перший план при оцінці добробуту нації виходить не економічний, а соціальний добробут, з метою визначення якого з'являються нові показники. Так у липні 2006 р. міжнародною організацією NEF був розроблений **міжнародний індекс щастя (НІІ)** який являє собою індекс, що відображає добробут людей та стан навколишнього середовища в різних країнах світу. Головним завданням індексу є відобразити «реальний» добробут націй. На думку авторів міжнародного індексу щастя, порівняння значення ВВП країн світу у визначенні добробуту населення вважається недоречним, оскільки кінцева мета більшості людей не бути багатими, а бути щасливими та здоровими.

НІІ ґрунтується на загальних утилітарних принципах, що більшість людей хочуть прожити довге і повноцінне життя, а країни прагнуть зробити все можливе для досягнення максимального добробуту своїх громадян, розумно використовуючи наявні ресурси, не завдаючи шкоди довкіллю.

Для розрахунку індексу НІІ використовуються три показники:

- суб'єктивна задоволеність життям людьми;
- очікувана тривалість життя;
- «екологічний слід».

Екологічний слід – міра впливу людини на середовище проживання, що дозволяє розрахувати розміри прилеглої території, необхідної для виробництва споживаних нами ресурсів і збереження відходів [11].

За даними офіційної сторінки міжнародного індексу щастя міжнародної організації NEF [12], індекс розраховується за формулою 3.

Сб'єктивна задоволеність життям × Очікувана тривалість життя

$$\text{HPI} = \frac{\text{Екологічний слід}}{\text{Екологічний слід}} \quad (3)$$

Відповідно до останніх розрахунків HPI, що проводилися на початку 2012 року, Україна знаходиться на 100-му місці із 151 держави світу, що прийняли участь у розрахунках. Рейтинг щастя очолили Коста-Ріка, В'єтнам і Колумбія. Серед пострадянських країн Грузія опинилася на 55-му місці, Білорусь – на 103-му, Росія – на 122-му.

До інших економічних, екологічних, і соціальних, показників, що додатково характеризують добробут нації, можна віднести [13]:

- Індекс суспільного здоров'я (Index of social health, 1987, Фордхемський університет) – це агрегований індекс, який використовує шістнадцять індикаторів зі всіх стадій життя людини в областях здоров'я, зайнятості, прибутку, освіти і безпеки.
- Індекс багатства (Wealth index, 1995, Світовий банк) який включає чотири види національних активів, щоб визначити реальне багатство націй: природний капітал (природні екологічні ресурси), виробничі фонди (фабрики, інфраструктура, фінансові активи), людські ресурси (освіта, здоров'я, продуктивність, робоча сила), і соціальний капітал (моральні принципи і норми, соціальні цінності, соціальна інфраструктура).
- Індекс соціального прогресу (Index of social progress, 1998, ООН) який складається з 36 соціальних індикаторів, що поділяються на 10 підіндекси: освіта, здоров'я, статус жінок, захист, економічна, демографічна, географічна, політична активність, культурна різноманітність та підтримка добробуту.

Ключовим питанням виступає проблема суспільних благ, контроль над виробництвом яких здійснює держава. Йдеться про охорону здоров'я (страхова медицина, контроль за безпекою ліків, профілактика захворювань, обов'язкове щеплення та ін.), забезпечення національної оборони, державної безпеки, подолання надзвичайних ситуацій тощо та багатьох інших послуг. У випадку із суспільними благами державне втручання має допоміжний характер з метою гарантувати суспільну пропозицію товарів, що або не поступають на ринок, або поступають у недостатній кількості. Держава необов'язково повинна брати на себе виробництво зазначених благ. У неї є важелі прямого і непрямого впливу на приватнопідприємницьке середовище через механізм державних закупівель і замовлень, фіскальних і монетарних механізмів з метою розподілити ресурси в потрібному напрямку. Таким чином, можливе забезпечення не тільки справедливого розподілу ресурсів, товарів і доходів, але і більш рівномірного перерозподілу прав і обов'язків.

Одним з важливих завдань сучасної соціально-економічної макростатистики як в Україні, так і за кордоном є вдосконалювання показників добробуту населення. Складність завдання полягає в багатоаспектності категорії добробуту, що включає доходи населення й споживання, зайнятість і

безробіття, житлові умови, майно домашніх господарств, забезпеченість населення соціально-культурними послугами тощо.

Суспільний добробут конкретизується в термінах «якість» і «рівень» життя. *Якість життя* вимірюється як на підставі статистичних даних, так і за суб'єктивними оцінками людей, включаючи такі якості, як стабільність громадського життя, його безпека, розвиток політичних свобод, доступність і престижність професії та ін. *Рівень життя* населення визначається як сукупність умов життя відповідно до досягнутого рівня економічного розвитку країни.

Аналіз рівня життя населення охоплює три аспекти:

- зіставлення соціально-економічних індикаторів у динаміці з попередніми роками;
- зіставлення соціально-економічних індикаторів з науковими нормами;
- зіставлення з іншими країнами.

Сучасна економічна наука як на мікро-, так і на макрорівнях у своїх практичних дослідженнях широко використовує наявний інструментарій математичних методів для формалізованого опису існуючих стійких кількісних характеристик та закономірностей розвитку соціально-економічних систем.

Багатокомпонентність і велика розмірність систем, зокрема соціально-економічних, може значно ускладнити процес відображення мети та обмежень в аналітичному вигляді. Тому виникає необхідність у проведенні процедури зменшення реальної розмірності задачі до таких меж, які б із достатнім ступенем точності адекватно відобразили реальну дійсність. Незважаючи на велике число змінних і обмежень, які на перший погляд слід враховувати в процесі аналізу реальних ситуацій, лише невелика їх частина виявляється суттєвою для опису поведінки досліджуваних систем. Тому при виконанні процедури спрощення опису реальних систем, на основі якої буде побудована модель, насамперед необхідно ідентифікувати домінуючі змінні, параметри та обмеження. Схематичне зображення рівнів абстракції, відповідно до процедури процесу переходу від системи-оригіналу до її моделі представлено на рис. 1.

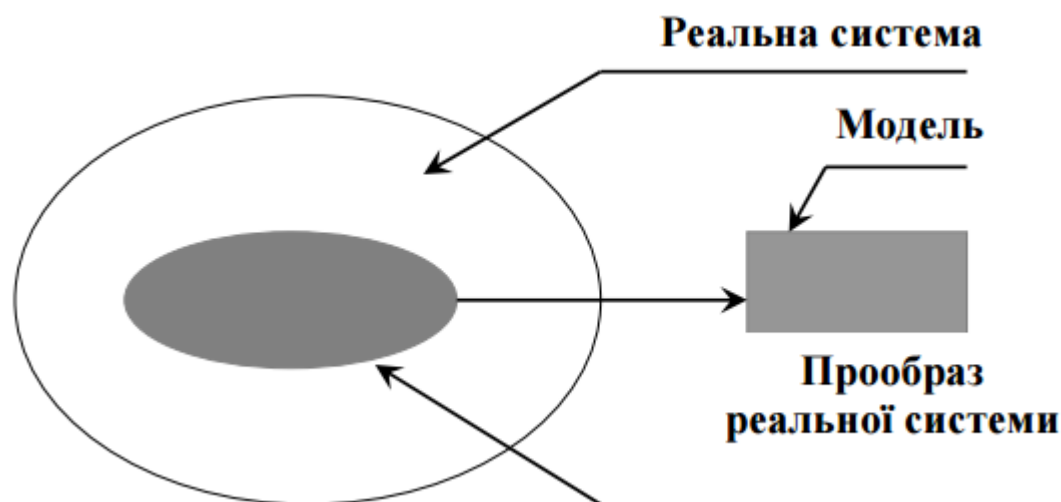

Рис. 1. Абстрактне зображення рівнів системи

З поняттям системи тісно корелюють категорії надсистеми і підсистеми. Надсистема – середовище, яке оточує систему і в якому вона функціонує. Підсистема – підмножина елементів, що реалізують цілі, узгоджені з цілями системи.

Якісні характеристики економічної системи тісно пов'язані зі структурними зсувами в економіці.

У свою чергу кількісні характеристики охоплюють множину тих питань, які корелюють з регулюванням ринкової кон'юнктури, використанням фінансових і матеріальних ресурсів, вибором оптимальних технологічних способів виробництва, структури портфеля цінних паперів, оптимальних стратегій бізнес-планів та ін.

Кількісний аспект оцінки функціонування економічної системи на мікро- і на макрорівнях ґрунтується на використанні інструментарію математичних методів.

Використання кількісних методів в економічних дослідженнях дає можливість, по-перше, виділити та формально описати найбільш важливі й суттєві закономірності функціонування економічних систем і об'єктів у вигляді моделей.

По-друге, на основі сформульованих за певними правилами логіки вхідних даних і співвідношень, методами дедукції зробити висновки, які адекватні до об'єкта дослідження стосовно зроблених припущень.

По-третє, математичні методи дають можливість отримати дедуктивним шляхом нові дані про об'єкт дослідження.

По-четверте, використання мови математики дозволяє компактно описати основні положення економічної теорії, сформулювати їх змістовний апарат і робити відповідні висновки.

У ринкових умовах господарювання економіко-математичні методи стають важливим інструментом отримання більш глибоких і повних знань про кількісні та якісні сторони економічного механізму тих чи інших процесів і явищ.

Метод «проб і помилок» у наші дні непридатний, дуже мало часу залишається для «проб» і досить дорогими можуть бути помилки. У ринкових умовах не повинно бути місця свавільним, так званим «вольовим» рішенням. Стратегічні рішення необхідно приймати не інтуїтивно, а на підставі всебічного статистичного аналізу та математичних розрахунків. І не випадково, саме в наш час, відзначається посилений інтерес до використання математичних методів у макро- та мікроекономічних дослідженнях. Замість того, щоб «пробувати і помилятися» на реальних об'єктах, аналітики дають перевагу робити це з допомогою економіко-математичних моделей. Побудова таких моделей є одним з важливих завдань прикладної математики.

Внутрішньою характеристикою раціонального керування господарського комплексу та його складників є оптимальність, тобто вибір із множини можливих варіантів економічного розвитку такого, який дає можливість найефективніше використовувати наявні виробничі, фінансові та інші ресурси.

У більшості випадків об'єктом моделювання може бути реальна господарська система чи один або два процеси, що відбуваються в ній. Для побудови моделі необхідно не просто вибрати об'єкт, але й подати його структурний опис у вигляді системи, тобто визначити межі його взаємодії з зовнішнім середовищем. Моделі одного й того ж об'єкта можуть бути різними та відображати його з різних сторін. Перевага математичного моделювання очевидна: вона полягає у можливості отримати інформацію про об'єкт вивчення без проведення дійсних експериментів. А це, в свою чергу, виправдовує витрати на розробку алгоритмів і методів розв'язання поставлених задач.

Моделювання має багатовекторний характер і його доцільно застосовувати в таких випадках:

- об'єкт недоступний для безпосереднього дослідження;
- об'єкт настільки складний, що дослідження його втрачає сенс через складність самого дослідження, або ж через наявність великої кількості побічних для даного дослідження факторів;
- дослідження на реальному об'єкті неможливі з деяких міркувань (моральних, фінансових або конкурентних).

Моделюючи конкретну ситуацію, аналітик має з'ясувати, наскільки чітко й точно модель відображає реальну дійсність і надійність отриманих кількісних оцінок.

Індексний метод є одним із найбільш потужних, інформативних і поширених інструментів економічного аналізу на всіх його рівнях, починаючи від аналізу окремих суб'єктів господарювання до макроекономічних досліджень національної економіки. Така велика роль індексів пояснюється тим, що вони дають змогу аналізувати зміну явища у часі, просторі, оцінювати рівень виконання планового завдання, а також дають змогу вивчати взаємозв'язки і виявляти та вимірювати вплив факторів на зміну складних явищ.

Використовуючи індексний метод, можна охарактеризувати зміну найрізноманітніших економічних показників у часі та в просторі: обсягів виробленої продукції, виробничих потужностей, посівних площ, цін, вартості і собівартості продукції, продуктивності праці тощо. Особливо широкого застосування набув індексний метод в торгівлі. Тут обраховуються індекси обсягу та якісних показників, завдяки яким характеризуються зміни обсягів надходження та реалізації товарів, товарних запасів, цін, продуктивності праці, витрат, прибутку тощо. Розглянемо застосування індексного методу в аналізі на прикладі індексів товарообігу, ціни та фізичного обсягу.

Дослівно індекс (index) перекладається з латинської як "показник". Індекс – це відносна величина, за допомогою якої можна порівнювати окремі показники однорідного об'єкта та складні економічні явища, утворені з різнорідних елементів, що не підлягають безпосередньому підсумовуванню.

Список рекомендованої літератури

1. Stiglitz J.E., Sen A., Fitoussi J.P. Report by the Commission on the

Measurement of Economic Performance and Social Progress. CMEPSP. September, 14, 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf.

2. Пигу А. Экономическая теория благосостояния / А. Пигу. – Т. 1 / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1985.

3. Офіційний сайт Відділу ООН по статистиці. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesF/SeriesF_22E.pdf

4. Семьюельсон П.А. Макроекономіка / Пол А. Семьюельсон, Вільям Д. Нордгауз / Пер. з англ. – К.: «Основи», 1995. – 544 с.

5. Економічна теорія. Політекономія: підручник / ред. В. Д. Базилевич. – 7-ме вид., стер. - К.: Знання-Прес, 2008. – 719 с.

6. Пухтаєвич Г.О. Аналіз національної економіки / Г.О. Пухтаєвич. – К.: КНЕУ, 2005. – 254 с.

7. Hoffred J. Measuring the Eco-efficiency of Welfare Generation in a National economy. University of Tampere. December, 7, 2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://acta.uta.fi/pdf/951-44-5252-6.pdf>

8. Afsa C., Blanchet D. Survey of Existing Approaches to Measuring Socio-Economic Progress. Commission on the Measurement of Economic Performance and social Progress. Insee-OECD. April 2009. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.rrojasdatabank.info/dev0040.htm>.

9. Офіційний сайт The Human Development Report Team. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hdr.undp.org/en/statistics/hdi/>

10. Michaelson J., Abdallah S., Steuer N., Thompson S. and Marcs N. “National Accounts of Well- Being: bringing the real wealth onto the balance sheet”. NEF. Jan 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nationalaccountsofwellbeing.org/learn/download-report.html>

11. Офіційний сайт Global Footprint Network. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.footprintnetwork.org/en/index.php/GFN/page/footprint_basics_overview/

12. Офіційна сторінка The Happy Planet Index організації NEF. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.happyplanetindex.org/>

13. Corinne Harris C., Burns M. Reports on the Identification of Rural Indicators for Rural Communities. New Rural Economy Project, Phase 2 (NRE2). September, 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nre.concordia.ca/ftp2004/reports/rural_secretariat/RS_Final_Reports/Report_3_SocialProgress.pdf

Тема 3. Економічний розвиток в історичному контексті

План

- 3.1. Економічне зростання в контексті історичного досвіду.
- 3.2. Характеристика сучасного економічного зростання за С. Кузнецем.
- 3.3. Межі застосування історичного досвіду: відмінності стартових умов.
- 3.4. Показники економічної діяльності менш розвинутих країн у недалекому минулому.
- 3.5. Характер економічного зростання попередніх років: нестабільність та різноманіття.
- 3.6. Поширення економічного зростання на країни третього світу.
- 3.7. Східноазійське диво. Зростання ВВП східноазійських країн.

Хоч в таких країнах, як США, Японія, держави Західної Європи, після 2-ї світової війни існували певні відмінності в тенденціях розвитку, все ж можна виокремити низку спільних економічних рис, притаманних всім розвиненим країнам, котрі були зумовлені загальними об'єктивними причинами суспільного прогресу.

Зауважимо, що найважливішим фактором розвитку світової економіки після 2-ї світової війни був поступ науково-технічної революції. Його передумовами були новітні досягнення в сфері ядерної фізики, квантової механіки, кібернетики, мікробіології, хімії тощо. В той період матеріально-технічна база виробництва і технологічних процесів вийшли на новий рівень. Науково-технічна революція дуже суттєво вплинула на всі сфери економіки, змінила функції та роль людини у виробничому процесі, перетворила науку на безпосередню продуктивну рушійну силу.

Завдяки цьому наукоємні виробництва почали розвиватися значно швидше, а витрати з бюджету на НДДКР на фінансування фундаментальних наукових досліджень суттєво збільшилися. Показник використання досягнень НТР, впровадження наукових відкриттів і розробок, комплексне проведення НДДКР та вчасне та ефективно застосування їх на виробництві почали визначати якість економічного зростання, ефективність виробництва і, загалом, рівень соціально-економічного розвитку країн.

Науково-технічна революція уможливила здійснення структурної перебудови економіки. З середини 70-х років ХХ століття в економіці розвинених країн починає відбуватись реіндустріалізація, стається перехід до наукомістких складних технологій, інформаційної та ресурсозберігаючої технології, біотехнології, генної інженерії, широко застосовуються композиційні матеріали. Економіка перебудовується відповідно до вимог НТР і стає необхідною умовою та суттєвим фактором подальшого динамічного економічного розвитку країн.

Характерною ознакою другої половини ХХ століття є зростання обсягу і ролі сфери послуг та інформаційних технологій. За рахунок зросту частки сфери послуг в національній економіці відбувається перерозподіл сфери зайнятості на виробництві. Це призводить до зростання зайнятості в сфері професійних та ділових послуг, наукових досліджень, фінансовій сфері,

страхуванні, охороні здоров'я, освіті, динамічного розвитку виробництва, розробки та впровадження високих технологій, програмних продуктів і телекомунікаційних послуг.

Змінюється також циклічний розвиток економіки. Для післявоєнного періоду характерним є зв'язок між виробництвом і новими технологіями, необхідність структурної перебудови економіки, старіння ряду традиційних виробництв тощо. Завдяки заходам антикризового регулювання впливи кризи суттєво зменшуються, відсутнє "різке падіння цін, цикли стають більш "розтягнутими" і т. д.

Ще одною важливою рисою післявоєнного періоду в розвинених країнах є зростання державного сектора економіки за рахунок проведення широкої націоналізації промисловості, банків, транспорту. За цих обставин зростає роль державних підприємств у створенні та споживанні ВВП. Втім, в 70-80-ті рр. минулого століття ця тенденція переростає в суттєво інші процеси, як от приватизацію, котра здійснюється в низці країн. Процес приватизації супроводжується обмеженням державної підприємницької діяльності, зміною методів і цілей державного регулювання економіки, необхідністю стимулювання приватної ініціативи, підприємництва та інвестиційної активності. Загалом, йдеться про перегляд функцій та сфер державного регулювання економіки, чіткіший поділ прав, обов'язків і відповідальності між державним і приватним секторами економіки. .

Завдяки розвитку системи державного регулювання економіки, відбувається формування моделі змішаної економіки, що спричиняється до необхідності співіснування державного регулювання з ринковим механізмом господарювання, поєднання конкурентного ринкового регулювання з адміністративним регулюванням, ефективного використання державою економічних інструментів. Суттєво змінюється також характер методів державного регулювання, відбувається перехід від кейнсіанської моделі регулювання до неоконсервативної моделі.

Для динамічного розвитку економіки потрібне зростання ролі малого і середнього бізнесу. Саме розвиток малого та середнього бізнесу спричинився до активізації економіки багатьох країн світу. Малий і середній бізнес має високу мобільність, гнучкість, швидко пристосовується до змін ринкової ситуації, наділений здатністю забезпечувати зайнятість значної частини ринку праці і т. д. Однією з перспективних форм малого бізнесу є венчурне (ризикове) підприємництво. Це – виняткова форма організації НТП, що характеризується об'єднанням невеликих компаній, зайнятих створенням і впровадженням нововведень. Венчурні підприємства отримують кошти від великих фінансових інститутів і вкладають їх у нові ризикові проекти, котрі провадять НДДКР.

Інтеграційні процеси в Західній Європі після 20-ї світової війни зростають. Це стається завдяки інтернаціоналізації виробництва. Економіки різних країн стають дедалі більше залежати одна від одної, шириться міжнародна кооперація і спеціалізація виробництва, відбувається міжнародна міграція капіталів і робочої сили, вплив міжнародних монополій зростає.

Саме після 2-ї світової війни розпочинається програма досліджень С. Кузнеця, що стосується економічного зростання. Вона складалася з трьох частин. Перша частина – це низка великих статей, в яких визначалися природа предмету і план досліджень. Однією з них є стаття "До теорії економічного зростання" (1955). У ній вчений зауважував, що загальна теорія економічного зростання повинна пояснювати також механізм розвитку передових промислових держав і причини, які стримують розвиток відсталих країн. Вона має включати в себе держави з ринковою і плановою економікою, великі і малі країни, розвинуті та ті, що розвиваються, а також пояснювати значення зовнішньоекономічних зв'язків для економічного зростання і вплив на нього війн та інтервенцій. На думку С. Кузнеця, необхідність висвітлення подібних завдань пояснюється тим, що належно обґрунтовані висновки можна зробити тільки за умови вивчення процесу економічного зростання в найрізноманітніших контекстах.

Виходячи з цього, С.Кузнець наполягав, щоб емпіричні дослідження, які складали другу і основну частину його програми, були широко поставленими як у часі, так і у просторі. При цьому об'єктом спостереження мають виступати не географічні регіони чи промислові райони, а цілі країни. Вчений був переконаний, що, доки не буде завершена трудомістка підготовча робота збирання фактичного матеріалу про минулий досвід, доти будь-які не деталізовані чи не конкретні теорії економічного зростання є просто непотрібними. Він закликав до проведення широких емпіричних досліджень з чотирьох ключових елементів економічного зростання, до яких відносив демографічне зростання, зростання знань, внутрішньодержавну адаптацію до факторів зростання та зовнішні відносини між країнами. У нього вже були деякі "підтеорії" цих процесів, якими можна було керуватися в ході проведення необхідних досліджень, і він сподівався, що з часом ці концепції увійдуть до єдиної загальної теорії економічного зростання.

Ключовими працями другої частини програми були десять знаменитих статей, опублікованих у журналі "Economic Development and Cultural Change" під загальною рубрикою "Кількісні аспекти економічного зростання націй" (1956–1966), і підсумкове дослідження "Сучасне економічне зростання" (1966). Ці праці відбивали результати історичного та статистичного аналізу зростання населення й національного продукту та змін у структурі економіки, що супроводжували це зростання. Почав вчений з відтворення довгих рядів показника національного продукту та пов'язаних із ним показників для США. Наступним кроком був збір даних по всіх країнах, де тільки можна було знайти надійну інформацію. Згідно з дослідженням С.Кузнеця сучасні темпи зростання були досягнуті внаслідок промислової революції, що відбулася в Англії між 1780 і 1820 рр., у США – між 1810 і 1860 рр. і в Німеччині – між 1820 і 1870 рр. У всіх цих країнах різке підвищення темпів економічного зростання співпало зі становленням капіталізму як провідної економічної системи і супроводжувалося революційними технологічними вдосконаленнями.

Виконані С. Кузнецем емпіричні дослідження довели, що зростання агрегованого продукту країни неминуче передбачає глибоке перетворення всієї її економічної структури. Це перетворення зачіпає багато аспектів економічного життя – структуру виробництва, галузеву і професійну структуру зайнятості, розподіл занять на роботу в середині сім'ї та ринкову діяльність, пофакторну структуру доходу, чисельність, віковий склад і територіальний розподіл населення, міждержавні потоки товарів, капіталу, трудових ресурсів та знань, організацію промисловості й державне регулювання. На думку вченого, подібні зміни, раз почавшись, формують, стримують або підтримують подальший економічний розвиток країни. Прослідкувавши виникнення сучасної економіки у різних країнах, С. Кузнець виділив три показники, що визначають приналежність тієї чи іншої держави до сучасної економіки: 1) темп приросту доходу на душу населення; 2) розподіл робочої сили по галузях; 3) розміщення населення по території.

Третю частину дослідницької програми С. Кузнеця склали теоретичні гіпотези, висунуті ним при пошуку відповідей на запитання, що виникали в процесі його емпіричних досліджень. Наприклад, чому у довготривалому аспекті питома вага нагромаджень у національному продукті зростає неоднаково із зростанням національного доходу? Вже саме виявлення цього явища було визначним і несподіваним емпіричним результатом. Пояснення ж його С. Кузнецем у багатьох відношеннях випереджало теорію життєвого циклу заощаджень, про яку йтиметься нижче. Або інше: чому в галузевій структурі зайнятості завжди спостерігається спершу зсув від видобувної промисловості на користь переробної, а потім у напрямі сфери послуг? Вчений пояснив це явище в термінах еластичності кінцевого попиту за доходами, закономірностями технологічного прогресу, в умовах якого витрати праці безпосередньо у виробництві – "в цеху" – скорочуються, зате зростає потреба в них для виконання проміжних або допоміжних функцій, особливо у сфері ділових та державних послуг, а також – неоднаковими темпами зростання продуктивності у цих трьох сферах. Це пояснення і донині залишається загальноприйнятим. С. Кузнецю належать десятки подібних теоретичних гіпотез.

Крім того, у низці праць, зокрема "Загальні принципи сучасного економічного зростання" (1966), "Русійні сили економічного зростання: що показує історія?" (1981) вчений зробив спробу об'єднати уявлення про найбільш загальні властивості та причини економічного зростання, виявити його природу на базі історичного досвіду. Йдеться про його погляди на первісні імпульси та адаптивні реакції у процесі зростання, – погляди, яких він послідовно дотримувався у своїх власних працях і які стали фундаментом для багатьох сучасних досліджень у цій галузі. Як уже зазначалося, С.Кузнець вважав, що сучасне економічне зростання бере свій початок у науково-технічному прогресі (НТП). У 1966 р. він доводив: "Епохальна інновація, яка характеризує нинішню економічну епоху, полягає у розширеному застосуванні науки для розв'язання проблем економічного виробництва". Тобто технологія являє собою лише потенціал: "Головне полягає саме у застосуванні [науки],

причому це стосується не тільки підсумкового економічного зростання, але майже тією ж мірою – ефекту зворотного зв'язку щодо розвитку самої науки; виходить щось подібне до самостимуляції економічного зростання". Вчений вважав, що імпульс до зростання можливо і виникає у зв'язку з новим потенціалом, який зумовлюється технологічним прогресом, однак, якщо суспільство хоче цим потенціалом скористатися, воно має спершу змінити свою інституційну структуру. Наступне ж використання науки у виробництві "у певному сенсі еквівалентне створенню багатьох експериментальних лабораторій, які забезпечують нові дані для подальшого стимулювання наукового прогресу". Всебічне й обґрунтоване дослідження економічного зростання, здійснене С. Кузнецем, дало нове поглиблене розуміння економічної і соціальної структури та самого процесу суспільного розвитку. Він вніс найбільший вклад у порівняльний аналіз економічного зростання. Його ідеї лягли в основу сучасної теорії економічного зростання. Вчений по суті визначив виникнення нової епохи в історії розвитку економіки і проаналізував її основні тенденції.

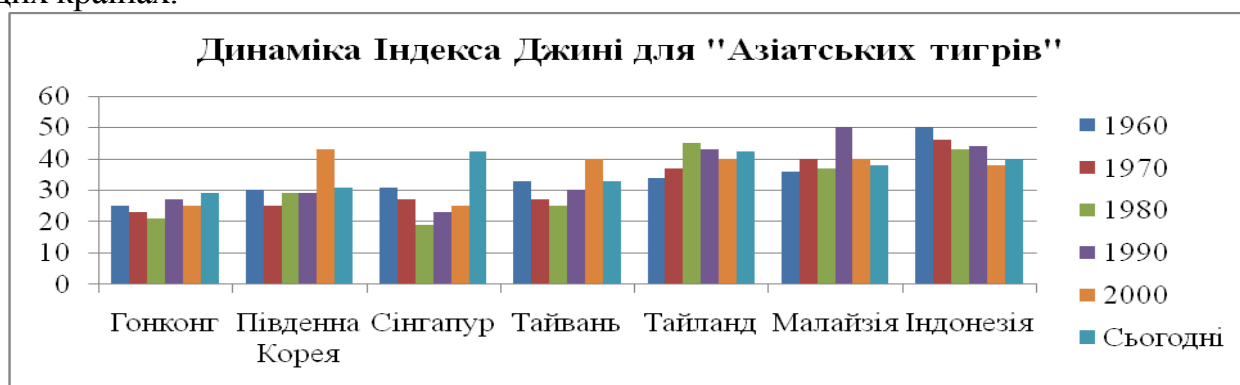
У 1992 р. Світовий банк опублікував дослідницькі матеріали під назвою «Східноазійське диво». Під таким виразним заголовком описувалися економічні досягнення країн, що розташовуються від Таїланду до Південної Кореї. Збільшення їх ВВП можна було певною мірою порівняти із збільшенням якого досягнула Японія в 1950-і і 1960-і рр.

У Таїланді, Малайзії та Індонезії в першій половині 1990-х рр.. ціни акцій вирости на 300-500%, виробництво в обробних галузях зростало фантастичними темпами. Котирування акцій в більшості східноазійських країн подвоїлося в 1993 р. і продовжило своє зростання в 1994 р. Злетіли ціни на нерухоме майно. Економіка бурхливо розвивалася. Збільшувався обсяг торгового дефіциту, Оскільки цінові «бульбашки» в східно-азійських країнах формувалися без огляду на існуючі відмінності економічних структур, доходів на душу населення, обмінних курсів національних валют, існує обґрунтована підозра, що «бульбашки» в цих країнах мали спільне походження і роздувалися ззовні.

Американські, японські та європейські компанії активно користувалися тим, що витрати при виробництві їх продукції в Китаї, Таїланді та інших східноазійських країнах були значно нижче. Швидко економічне зростання стало і результатом і причиною припливу іноземного капіталу, особливо з Японії. Японські інвестиції спочатку були спрямовані на будівництво в цих країнах складальних цехів, на яких використовувалася більш дешева місцева робоча сила; дорогі у виробництві компоненти і раніше вироблялися в Японії, але потім відправлялися на дешеве складальне виробництво в сусідні країни. Звідти більша частина продукції експортувалася в Сполучені Штати, Японію і деякі інші країни. Слідом за прямими інвестиціями японських компаній з Японії потягнулися компанії-постачальники і банки. Основою економіки стало зростання експортного виробництва, який майже завжди базувався на низькій вартості місцевої національної валюти. Значна частина експорту проводилася компаніями, штаб-квартири яких розташовувалися в Сполучених Штатах,

Японії і на Тайвані. Південнокорейські компанії почали вкладати капітал в Китай та Індонезію через те, що рівень заробітної плати в цих країнах був набагато нижче, ніж у Південній Кореї.

В країнах «Східноазійського дива» початкова нерівність була низькою, швидке зростання економіки з початку 60-х до фінансової кризи 90-х (до 17 % на рік) сприяло акумуляції доходів у малозабезпечених верств населення, тому що прибутки від економічного піднесення розподілялися більш рівномірно. Така ситуація стримувала соціальні заворушення та, відповідно, політичні реформи. В обох випадках політичні фактори стали ключовими у визначенні зв'язку між нерівністю та розвитком. Особливостями розвитку країн Східної Азії також стали масштабні земельні реформи, які мали місце у 1940-х, 1950-х та 1960-х роках. Саме ці реформи та їх наслідки скоригували залежність між зростанням та нерівністю у цих країнах.

Рис. 1. Динаміка Індексу Джині у деяких країнах Азії.

Аналіз даних рис.1 показав, що під час бурхливого економічного зростання першої хвилі «Азійського дива» 60-90-х років (Гонконг, Південна Корея, Сінгапур, Тайвань) ці країни дійсно йшли шляхом спадання нерівності доходів. Така ж закономірність простежується і для країн другої хвилі (Малайзія, Індонезія, Тайланд) під час їхнього піднесення (з 90-х років). Але після піку економічного розвитку знову почалося збільшення коефіцієнта Джині. Можна зробити припущення, що залежність між диференціацією доходів населення та рівнем розвитку цих країн є хвилеподібною.

Список рекомендованої літератури

1. Книш М. М. Регіональна економічна і соціальна географія світу (Латинська Америка та Карибські країни, Африка, Азія, Океанія) : навчальний посібник / М. М. Книш, О. І. Мамчур. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. – 368 с.
2. Пухтаєвич Г.О. Аналіз національної економіки / Г.О. Пухтаєвич. – К.: КНЕУ, 2005. – 254 с.
3. Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://wdc.org.ua/uk/sustainable-development>
4. Hoffred J. Measuring the Eco-efficiency of Welfare Generation in a National economy. University of Tampere. December, 7, 2001. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://acta.uta.fi/pdf/951-44-5252-6.pdf>

Тема 4. Зростання, бідність та розподіл доходів

План

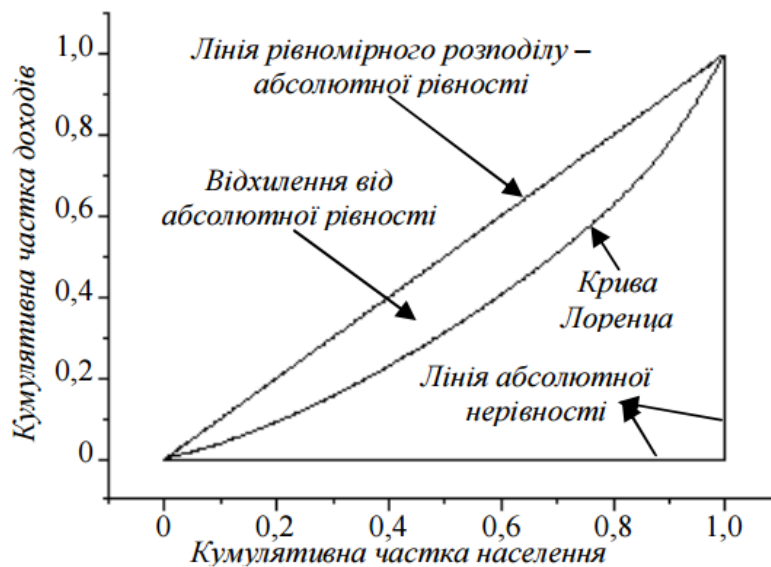
- 4.1. Основні концепції: розподіл доходів по розміру і джерелам. Дуальний розвиток і крива Лоренца.
- 4.2. Коефіцієнт Джині і агреговані показники нерівності.
- 4.3. Економічні характеристики груп бідності.
- 4.4. Доходи, зростання і масштаби бідності: гіпотеза С. Кузнеця та інші дослідження.
- 4.5. Зміна цілей розвитку: економічне зростання і покращення розподілу доходів.

Ступінь егалітарності суспільства — одна з важливих характеристик, яка дає змогу оцінити соціально-економічний розвиток країни. Проблемою суспільної нерівності займаються не тільки економісти та соціологи, але й фізики та математики.

Щодо українського суспільства, то його характеризують поляризаційні процеси, значна диференціація населення за матеріальним становищем і нерівномірність у розподілі доходів. Виникає потреба в адекватному інструментарію та статистичній інформації, за допомогою яких можна дослідити ступінь егалітарності нашого суспільства. Суспільна нерівність — це явище, яке важко піддається вимірюванню, але все-таки диференціацію населення за показником доходів (витрат) можна дослідити за допомогою статистичних індексів (індексів відносної нерівності). Вони дозволяють оцінити рівень диференціації та частково дають відповідь на питання про те, наскільки рівним чи нерівним є розподіл доходів (витрат) у країні. Відомими індексами відносної нерівності є індекси Джині, Петро, Аткинсона, Тейла, Бонферроні та ряд інших. Проте найчастіше міжнародні статистичні установи й організації для опису нерівності використовують індекс Джині, який є найбільш простим і наочним індексом диференціації. Це економічний показник, який приймає значення в одиничному інтервалі та показує ступінь суспільної нерівності: менше значення індексу свідчить про більш егалітарне суспільство, більше значення індексу — про менш егалітарне суспільство. Графічною ілюстрацією індексу є крива Лоренца.

Крива Лоренца. Крива Лоренца (Lorenz curve) — це графічне зображення функції кумулятивного розподілу. Вона була запропонована американським економістом Максом Отто Лоренцом в 1905 році як показник нерівності доходів населення. Позначатимемо її надалі $f = p(y)$. У загальному крива Лоренца означає, що $100y\%$ населення країни має у своєму розпорядженні $100f\%$ загальних доходів (витрат) суспільства ($0 \leq y, f \leq 1$). Криву зображено на рис. 1 і побудовано таким чином. Суспільство поділяють на ряд частин, що містять однакову кількість елементів (родин або людей). Прийнято поділ на 5 частин (квінтилі) або на 10 частин (децилі). Відрізок абсциси розбивається на відповідну кількість інтервалів. У кожній частині містяться елементи, накопичення яких більші від мінімального та менші від максимального (для обраної частини). Ці накопичення відкладаються по осі ординат. У результаті

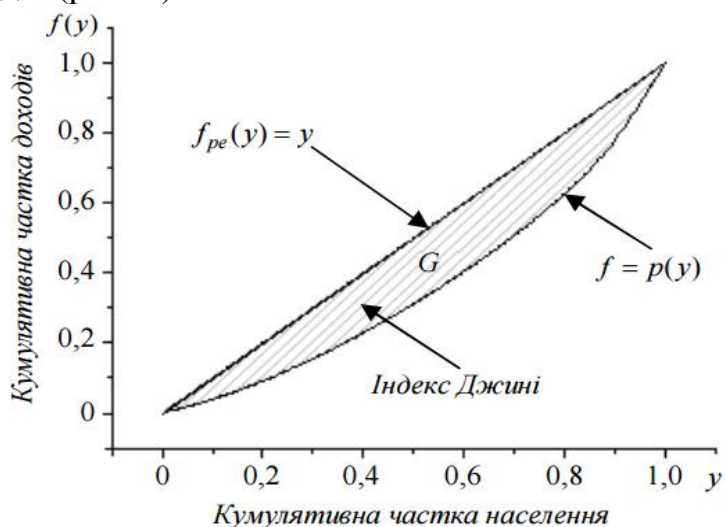
отримуємо ламану лінію. Відповідна їй неперервна лінія є кривою Лоренца. У загальному ж, можна поділяти суспільство на n довільних груп, що є більш універсальним випадком, оскільки немає прив'язаності до децильного розподілу.

Рис. 1. Крива Лоренца

Індекс Джині. Індекс Джині (Gini index) — статистичний показник, що свідчить про ступінь розшарування суспільства країни або регіону стосовно якої-небудь ознаки, що вивчається. Під час аналізу суспільної нерівності за показником доходів (витрат) цей економічний показник характеризує диференціацію грошових доходів населення у вигляді ступеня відхилення фактичного розподілу доходів від абсолютно рівного їхнього розподілу між жителями країни. Цей статистичний показник запропонував італійський статист і демограф Коррадо Джині у 1921 році.

Розрахунок індексу Джині у співвідношенні з кривою Лоренца — це графічний, найбільш наочний спосіб, за допомогою якого можна показати розподілення доходів (рис. 2).

Рис. 2. Крива Лоренца та індекс Джині

Індекс Джині визначається як подвоєна площа фігури, утвореної лінією абсолютної рівності $f_{pe}(y) = y$ і кривою Лоренца $f = p(y)$ (див. рис. 2). Інтегральна форма індексу Джині має вигляд

$$G = 2 \int_0^1 (y - p(y)) dy,$$

де $p(y)$ — фактичний розподіл населення за доходами (витратами); y — рівномірний розподіл населення за доходами (витратами).

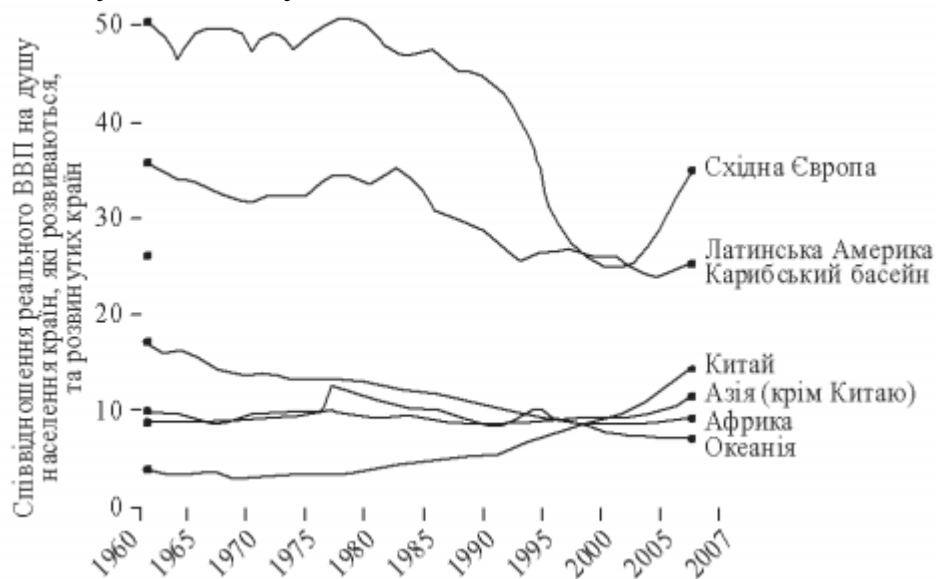
Статистична міра рівності доходів (витрат) коливається від 0 до 1, тобто $0 \leq G \leq 1$. При цьому значення близьке до 0 відображає повну рівність доходів (витрат) у всіх групах населення (комуністичне суспільство), а близьке до 1 — повну нерівність, якщо весь дохід (витрати) належить одній групі чи особі (монархічне чи олігархічне суспільство). Чим більше значення набирає індекс Джині, тим більша існуюча в обстежуваній спільноті нерівність за показником доходів чи витрат. Для країн Євросоюзу цей індекс коливається в межах від 0,23 (для Швеції) до 0,37 (для Португалії).

Слід зазначити, що індекс Джині легкий для розуміння, адже його наочним зображенням є крива Лоренца. Він може використовуватися для порівняння розподілу доходів як на зовнішньому рівні (порівняння між різними країнами), так і на внутрішньому (наприклад, порівняння розподілу доходів міського та сільського населення). За допомогою індексу Джині можна прослідкувати тенденції нерівності у часі. Під час знаходження індексу не має значення конкретний обсяг прибутку, не розглядається рівень економіки та спосіб її вимірювання, тобто індекс Джині не покаже, багата країна чи бідна, не має значення чисельність населення. Він показує рівень диференціації населення, розшарованість суспільства за досліджуваною ознакою. Але він може бути і як одна зі складових характеристик під час дослідження соціально-економічного розвитку країни загалом. Індекс Джині знизиться, якщо прибуток багаті людини передається бідному, тобто отриманий розподіл буде більш рівномірним. Зауважимо, що економічні системи з однаковим індексом Джині можуть мати різні розподіли доходу (крива Лоренца може мати різну кривизну, але приводити до одного й того ж самого значення індексу Джині).

Глобальний розрив у доходах (реальний ВВП на душу населення) між розвинутими та рештою країн світу за період з 1960 до 2007 рр. унаочнюють дані, наведені на рис. 3. Підкреслимо, що особливо різкою стає нерівність всередині країн, у т. ч. й на теренах нашої країни. Зростаюча нерівність має цілий спектр виявів:

- ✓ нерівність у статках;
- ✓ нерівність у доходах;
- ✓ нерівність у володінні власністю;
- ✓ нерівність у суспільному статусі;
- ✓ нерівність у доступі до соціальних благ;
- ✓ нерівність у споживанні;
- ✓ нерівність у нагромадженні;
- ✓ нерівність у трудовому потенціалі;

✓ нерівність у людському капіталі.

Рис. 3. Розрив у доходах між розвинутими та іншими країнами світу

Наголошуємо на тому, що нерівність, диференціація людей за різними ознаками (статками, доступом до різних благ, споживанням) — це атрибут ринкової економіки. Власне, рушійні сили ринкової економіки — конкуренція, демонополізація, ринкові стимули і мотиви тощо — зумовлюють, передбачають, продукують нерівність. Інша річ, якими мають бути межі цієї нерівності.

Допустимий, оптимальний, суспільно прийнятний рівень нерівності стимулює економічне зростання. Водночас надмірна, аномальна, суспільно несприйняття на нерівність створює загрози, антагонізує, дезорганізує суспільство. Перехід за «червону лінію», за критичний рівень нерівності породжує фрагментацію соціальної структури суспільства на безліч дедалі більш автономних та ізольованих одна від одної верств і груп; спричинює підрив суспільної солідарності і врешті-решт призводить до соціальної ізоляції, відторгнення багатьох категорій населення із суспільного життя.

Негативні наслідки соціально-економічної нерівності багатоманітні. З-поміж багатьох із них звернімо увагу на те, як нерівність детермінує обсяг і структуру попиту споживачів. Так, що вища нерівність, то нижчий сукупний попит споживачів за тих самих сукупних доходів населення. Справді, що вища нерівність, то більша частка населення вимушена знижувати свої витрати стосовно до своїх потреб і то більша частка населення, яка, досягнувши певного рівня насичення споживання, переключує свої доходи частково на споживання ексклюзивних товарів і послуг, а здебільшого — на нагромадження. Така структура використання грошових ресурсів сильніше за все діє на сукупний попит на вітчизняні товари, різко знижуючи його. Історія вчить: нерівність, яка переходить допустиму межу, рано чи пізно призводить до катаклізмів, революцій, бунтів. Є й інші вияви реакції на аномальну нерівність — апатія, самоізоляція, прихований бойкот, свідоме відсторонення, не відкритий, а прихований саботаж тощо. Як створити мотиви, стимули,

мобільність, конкурентоспроможність, активність через інститут нерівності і не довести її [нерівність] до стану, коли знижується відчуття справедливості, довіри, згуртованості, — у цьому, власне, мистецтво управління суспільним розвитком. Підкреслимо, що більшість країн Європи зіткнулися з поглибленням нерівності, зокрема відмінностей у рівнях заробітної плати. Це стосується і країн ЄС-15, в яких нерівність у доходах населення загалом і працівників зокрема традиційно була низькою.

З огляду на зростаючі асиметрії в соціально-трудовій сфері Дж. Стігліц робить висновок, що центральною проблемою сучасних економік є завдання забезпечити спільність інтересів. І далі Стігліц підкреслює, що залишається відкритим питання, чи може бути досягнута спільність інтересів за небаченого дотепер розшарування населення за рівнем доходів, яке охоплює більшість країн світу (з незначними варіаціями залежно від моделі соціального устрою, якої додержується конкретна країна).

Список рекомендованої літератури

1. Пигу А. Экономическая теория благосостояния / А. Пигу. – Т. 1 / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1985.
2. Пухтаєвич Г.О. Аналіз національної економіки / Г.О. Пухтаєвич. – К.: КНЕУ, 2005. – 254 с.
3. Afsa C., Blanchet D. Survey of Existing Approaches to Measuring Socio-Economic Progress. Commission on the Measurement of Economic Performance and social Progress. Insee-OECD. April 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rrojasdatabank.info/dev0040.htm>.
4. Hoffred J. Measuring the Eco-efficiency of Welfare Generation in a National economy. University of Tampere. December, 7, 2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://acta.uta.fi/pdf/951-44-5252-6.pdf>
5. Swanepoel H. Introduction to Development Studies. – Oxford University Press, 2001. – 286 p.
6. Sykes M., Cotis J. Understanding Economic Growth. – Palgrave Macmillan, 2004. – 410 p.
7. Williams D. International Development and Global Politics: History, Theory and Practice. – Routledge, 2011. – 206 p.

Тема 5. Безробіття: проблеми, масштаби та підходи до вирішення

План

- 5.1. Масштаби безробіття в країнах третього світу: факти та концепції
- 5.2. Концепція недовикористання робочої сили Е. Едвардса.
- 5.3. Зв'язок між безробіттям, бідністю та розподілом доходів.
- 5.4. Моделі зайнятості.
- 5.5. Моделювання ринку робочої сили і міський неформальний сектор: теорія і факти.
- 5.6. Основні напрями теоретичних досліджень впливу нерівномірності розподілу на економічне зростання.

Незважаючи на наполегливі зусилля урядів, криза робочих місць не вщухає: один із кожних трьох працівників у світі – орієнтовно 1,1 млрд. чол. – або є безробітним, або живе у бідності. Згідно з доповіддю «Глобальні тенденції зайнятості – 2012», у 2011 році безробітними були 74,8 млн. молодих людей віком 15-24 роки, що на 4 млн. більше, ніж у 2007 році. Крім того, в глобальному масштабі вірогідність безробіття молоді майже втричі вище, ніж дорослих. Глобальний рівень безробіття молоді – 12,7 відсотка – досі на цілий відсотковий пункт вище, ніж до кризи. У доповіді також подані наступні основні висновки: 1) Відзначено помітне вповільнення темпів скорочення кількості працюючих бідних. Майже 30 відсотків працівників у світі – більше 900 млн. – у 2011 році жили зі своїми сім'ями за межею бідності 2 дол. США, або приблизно на 55 млн. більше, ніж очікувалося на основі докризових тенденцій. З цих 900 мільйонів працюючих бідних приблизно половина жила за межею крайньої бідності, яка дорівнює 1,25 дол. США. 2) Кількість працівників, які входили до категорії вразливої зайнятості² у 2011 році, у світі оцінюється цифрою 1,52 млрд., що на 136 млн. більше, ніж у 2000 році, та майже на 23 млн. більше, ніж у 2009 році. 3) Серед жінок вразлива зайнятість становила 50,5 відсотка – цей показник перевищує відповідний рівень серед чоловіків (48,2). 4) Завдяки сприятливим економічним умовам темпи створення робочих місць випередили темпи зростання робочої сили, підтримуючи в такий спосіб внутрішній попит, особливо у країнах із перехідною економікою Латинської Америки та Центральної Азії. 5) Високі рівні безробіття у Центральній та Південно-Східній Європі (не ЄС) і СНД: Незважаючи на зниження на 0,9 відсоткового пункту, рівень безробіття у Центральній та Південно-Східній Європі (не ЄС) і СНД у 2011 році залишився високим, 8,6 відсотка, що на 2,6 відсоткового пункту вище, ніж розрахунковий глобальний середній рівень – 6,0 відсотків. Протягом більшої частини минулого десятиріччя рівень безробіття серед дорослих у Центральній та Південно-Східній Європі (не ЄС) і СНД був найвищим у світі. У 2011 році він дорівнював 7,2 відсотка, що співпадає з рівнем безробіття серед дорослих у розвинених країнах, незважаючи на більш обмежену доступність соціального захисту у країнах цього регіону. Рівень безробіття серед молоді у 2011 році зменшився на 1,7 відсоткового пункту, але залишився високим, 17,7 відсотка. Такі високі рівні безробіття серед молодих жінок і чоловіків можуть мати

особливо негативні наслідки, що у наступні роки може призвести до зниження рівнів людського капіталу, зменшення заробітної плати та ослаблення участі у робочій силі. 6) Розрив за продуктивністю праці між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, - важливий показник, яким вимірюється зближення (конвергенція) рівнів доходів між країнами – за останні два десятиріччя звузився, але залишається істотним: у 2011 році виробіток на одного працюючого у розвинених державах і регіоні Європейського Союзу становив 72900 дол. США, тоді як у регіонах, що розвиваються, він у середньому дорівнював 13600 дол. США. Ці останні цифри відображають зростаючу нерівність і триваюче виключення, з якими стикаються мільйони працівників та їхні сім'ї.

В цілому у світі можна виділити п'ять домінуючих моделей регулювання зайнятості: американська, шведська, японська, німецька та англійська. Американська модель регулювання зайнятості включає три складові: державні підприємства, пов'язані з наймом робочої сили; фінансово-кредитна політика, за допомогою якої відбувається регулювання попиту на робочу силу, і безпосереднє регулювання зайнятості за допомогою штатної системи законодавства. Регулюючими важелями є здійснення широкомасштабних заходів зі створення нових додаткових робочих місць; заходів з перерозподілу трудових навантажень; заходів зі збереження робочих місць, зокрема націоналізація підприємств з цією ж метою. Від 2009 р. у США діє програма «План американського відновлення та реінвестування», призначена для того, щоб у короткостроковій перспективі сприяти боротьбі з безробіттям, а у довгостроковій — забезпечити тривале економічне зростання. План полягає в комбінації двох методів: скорочення податків і вкладення масштабних бюджетних інвестицій в економіку. Загальна вартість цього проекту становить 800—900 млрд дол. США. Завдяки цій програмі 380 тис. осіб пройшли перепідготовку. У програмі запропоновано знизити податковий тягар на малий бізнес, а саме: на рік звільнити підприємців від сплати податку на дохід від приросту капіталу, а також гарантувати їм доступ до кредитів. Зокрема, підприємства малого бізнесу можуть списувати з бази оподаткування до 250 тис. дол., витрачених як інвестиції. Прийнята програма передбачає скорочення податків для приватних осіб (індивідуальний платник податків може заощадити до 600 дол.). Крім того, запропоновано підвищити ліміти кредитів для малого бізнесу від 2 до 5 млн. дол.

Основою сучасної політики зайнятості у Швеції є не сприяння працевлаштуванню і виплата допомоги з безробіття, а попередження виникнення безробіття. Шведська модель орієнтована на розвиток підприємництва і має свою специфіку, суть якої — орієнтація на групи зі слабкою позицією на ринку праці. Варто зазначити, що серед розвинутих країн служба зайнятості Швеції — Національна рада з питань ринку праці, відрізняється високою контактністю та взаємодією з ринком робочої сили.

Традиційна для країни активна політика на ринку праці дозволяє утримувати високий рівень зайнятості. При цьому, близько третини зайнятих складають працівники державного сектору, близько двох третин — зайняті у

приватному секторі. Число зайнятих у кооперативному секторі є незначним і не перевищує 2,5-3%. Структура зайнятості за галузевою ознакою та її динаміка відбивають зміни у структурі національної економіки і свідчать, зокрема, про зорієнтованість її розвитку на збільшення сектору послуг і наукоємні технології (економіку знань), що є основою конкурентоспроможності національної економіки в сучасному світі. Так, якщо у сфері освіти та наукових досліджень у 2008р. було зайнято 9% усіх працюючих, то у 2010р. – 12%. Натомість, стало зменшується число зайнятих в обробній промисловості та сільському господарстві. Рівень безробіття у Швеції є нижчим, ніж у розвинутих країнах і країнах зони євро. Його підвищення з 2008р. зумовлювалося скороченням робочих місць у промисловості (2-3% щорічно) переважно внаслідок швидкого зростання в ній продуктивності праці. Однак, надалі частина працівників переорієнтовувалися на ринок послуг, у т.ч. завдяки розвинутій системі перепідготовки (в середньому 2-3% працівників щорічно беруть участь у відповідних державних програмах).

Таблиця 1

Зайнятість за галузями в Швеції (тис. осіб)

Показники	2008р.	2009р.	2010р.
Всього, у т.ч.:	4 244	4213	4 341
Торгівля і зв'язок	800	795	810
Охорона здоров'я і соціальні послуги	792	683	701
Обробна промисловість, постачання електроенергії та води	747	711	686
Фінанси і бізнес	611	589	633
Освіта і наукові дослідження	391	515	534
Будівництво	235	242	271
Державне управління	241	246	249
Сільське господарство і рибальство	91	90	86

Японська модель регулювання зайнятості передбачає особливу політику використання робочої сили — систему довічного найму. Керівництво кожної японської фірми вимогливо ставиться до відбору, прийому, навчання і виховання кадрів фахівців і керівників.

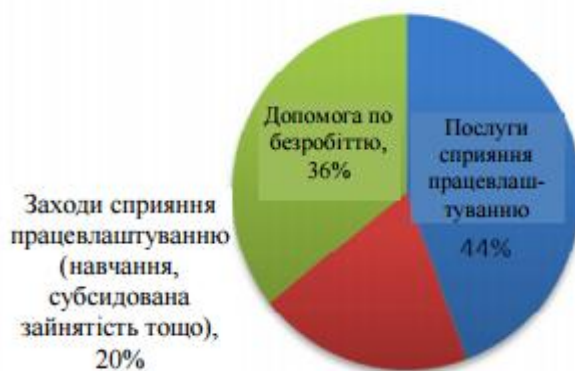
Щодо Німеччини, то держава вживає відповідні заходи зі збереження робочих місць, надаючи пільги підприємствам, які утримуються від масових звільнень працівників. У Німеччині функції працевлаштування у службі зайнятості здійснюються відповідно до класифікації професій з урахуванням особливостей місцевих ринків робочої сили.

Для англійської моделі зайнятості характерна державна активність в її стимулюванні. Законодавча система в Великобританії дає можливість місцевим владним органам самостійно заохочувати підприємницьку ініціативу. Акцентується увага і на системі професійної підготовки, перенавчанні і працевлаштуванні, вдосконаленні системи соціального забезпечення.

Для відновлення втраченого раніше зв'язку між виплатою соціальної допомоги і послугами зі сприяння працевлаштуванню у другій половині 1980-х років у Великобританії була проведена реформа, спрямована на повернення

одержувачів соціальної допомоги до нормальної (несубсидованої) роботи. До початку реформи британська система характеризувалася високим ступенем централізації та однаковим розміром допомоги для всіх, причому доступ до програм активної допомоги у працевлаштуванні і служб зайнятості мали тільки безробітні громадяни. В ході проведення реформи були запроваджені суворіші правила призначення соціальної допомоги, стимули для заохочення одержувачів допомоги по безробіттю до повернення до роботи та контроль за процесом пошуку роботи безробітними. Запроваджена 1996 року програма допомоги особам, які шукають роботу, частково усунула відмінності між соціальною і страховою допомогою по безробіттю завдяки об'єднанню адміністрування обох видів допомоги. Крім того, вона заклала законодавчу базу нового підходу до організації системи сприяння у працевлаштуванні. Допомога особам, які шукають роботу, може призначатися залежно від ступеню нужденності або залежно від сплачених страхових внесків, але в обох випадках одержувачі допомоги зобов'язані активно шукати роботу. Тривалість одержання страхової допомоги по безробіттю була скорочена з одного року до шести місяців. Після завершення цього періоду безробітна особа має право на одержання допомоги за програмою підтримки доходів упродовж необмеженого періоду часу за умови, що вона активно шукає роботу і готова стати до роботи в будь-який момент часу.

Рис. 1 Державні витрати на реалізацію політики на ринку праці у Великобританії

Як видно з рис. 1, частка витрат на навчання в сукупних витратах на реалізацію політики ринку праці є відносно малою – близько 20%, що на 7% менше за середній показник 15 країн ЄС (за даними статистичного агентства Євростат, 2010 р.).

Продовжуючи реалізацію реформ, започаткованих урядом консерваторів, але змістивши акцент на навчання і підвищення спроможності безробітних працевлаштуватися, новий уряд лейбористів запровадив 1997 року "Новий курс", покликаний скоротити масштаби бідності та соціальної ізоляції й усунути небезпеку тривалого безробіття через вжиття низки заходів з гарантування певного рівня доходів, реформування податкової системи і запровадження нових цільових програм. Спочатку реалізація нової стратегії спрямовувалася на молодь, але з плином часу вона була поширена й на інші

категорії населення. Як і в Данії, реформа спиралася на принцип "прав та обов'язків", за якого допомога по безробіттю виплачується за умови активного пошуку роботи і навчання одержувача допомоги. Ці заходи доповнювалися доплатами тим, хто влаштувався на низькооплачувану роботу, і встановленням мінімального рівня заробітної плати. Значна частина державних витрат на реалізацію британської політики ринку праці припадає на послуги зі сприяння працевлаштуванню.

Список рекомендованої літератури

1. Stiglitz J.E., Sen A., Fitoussi J.P. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. CMEPSP. September, 14, 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf.
2. Пигу А. Экономическая теория благосостояния / А. Пигу. – Т. 1 / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1985.
3. Семюельсон П.А. Макроекономіка / Пол А. Семюельсон, Вільям Д. Нордгауз / Пер. з англ. – К.: «Основи», 1995. – 544 с.
4. Пухтаєвич Г.О. Аналіз національної економіки / Г.О. Пухтаєвич. – К.: КНЕУ, 2005. – 254 с.
5. Hoffred J. Measuring the Eco-efficiency of Welfare Generation in a National economy. University of Tampere. December, 7, 2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://acta.uta.fi/pdf/951-44-5252-6.pdf>
6. Michaelson J., Abdallah S., Steuer N., Thompson S. and Marcs N. "National Accounts of Well- Being: bringing the real wealth onto the balance sheet". NEF. Jan 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nationalaccountsofwellbeing.org/learn/download-report.html>
7. Corinne Harris C., Burns M. Reports on the Identification of Rural Indicators for Rural Communities. New Rural Economy Project, Phase 2 (NRE2). September, 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nre.concordia.ca/_ftp2004/reports/rural_secretariat/RS_Final_Reports/Report_3_SocialProgress.pdf

Тема 6. Урбанізація як форма поглиблення дуалізму

План

- 6.1. Міграція і міський неформальний сектор.
- 6.2. Загальний огляд: еволюція поглядів на міську неповну зайнятість, неформальний сектор та їхній зв'язок з міграцією із села до міста
- 6.3. Модель міграції робочої сили та міське безробіття у менш розвинутих країнах.
- 6.4. Порівняння поглядів Льюїса і Гарріса–Тодаро на неповну зайнятість у країнах, що розвиваються.

Нині існує чимало неоднозначних тлумачень самого поняття міграції та її видів. Міграція населення розглядається як соціально-економічний, демографічний стан, що є сукупністю переміщень, здійснюваних людьми, пов'язаних, як правило, із зміною місця проживання. Тобто, міграція – це переміщення робочої сили (працездатних мігрантів) через кордони тих чи інших територій, країн, населених пунктів зі зміною місця проживання назавжди або на тривалий час. В економічному аспекті І. Прибиткова визначає міграцію, як рух робочої сили у вигляді територіального і міжгалузевого перерозподілу трудових ресурсів, а також професійно-кваліфікаційного просування кадрів. Ясність у визначення поняття міграції внесла енциклопедія під ред. Ю. Римаренка, яка ототожнює міграцію, як універсальне поняття, з таким синонімічним рядом, як рух, переселення, пересування, переміщення. В історичному ракурсі міграція розглядається як невід'ємна та постійна складова історії людства, внаслідок якої люди, що належать до категорії мігрантів, постійно переходять із однієї соціально-економічної спільноти в іншу.

Перш ніж охарактеризувати показники різних видів міграцій сільського населення, визначимо причини даного явища. Основними серед них є: безробіття селян, внаслідок занепаду сільськогосподарських підприємств, низька заробітна плата, відставання культурного розвитку сільського сектору, недостатнє медичне обслуговування, занепад інфраструктури села. У результаті з 2000 до 2012 рр. міграційні потоки сільських жителів посилились. Основною ознакою цих процесів була їх нерегульованість та стихійність.

Найбільше на перерозподіл населення між містом і селом впливають внутрішні міграції. За цей період їх напрямок змінювався тричі. Згідно з результатами Всесоюзного перепису населення 2001 р. кількість осіб, що хоча б один раз мігрували у загальній чисельності населення у містах становила – 22 %, а у сільській місцевості – 10 %.

Таким чином, якщо порівнювати сільську міграцію за минулі роки, то ми маємо ось такі цифри – за рахунок внутрішньої міграції села України втратили 223 209 тис. чол. У 1992 р. міграційне сальдо селян (перевищення прибулих у сільську місцевість над вибулими) було від'ємним, хоча були винятки. У 1990-1991 рр. майже 80 % сільських мігрантів змінювали своє постійне місце проживання в межах України, в основному на користь міста. Починаючи із 1992 і до 1994 р. в результаті проведення економічних реформ, які започаткували новий вид господарювання на землі, напрямок міграції змінився

в позитивний для сільської місцевості бік за кількісними показниками. Так, у 1992 р. перевищення прибулих у сільську місцевість над вибулими було найвищим і становило 78,7 тисяч чоловік. Однак наступного року перевищення прибулих у сільську місцевість над вибулими зменшилося на 40 %, а з 1994 р. міграція молоді у напрямку « село – місто » знову почала перевищувати міграцію у напрямку « місто – село ». Із 1993 до 1996 рр. сальдо міграції (різниця між кількістю прибулих і кількістю вибулих на постійне місце проживання) зменшувалося, проте все ж залишалося додатнім, відповідно: 1993 р. – 41,7 тис. чол.; 1994 р. – 0,5 тис. чол.; 1995 р. – 13 тис. чол.; 1996 р. – 7 тис. чол. За 1995-1996 рр. кількість прибулих у сільську місцевість України перевищувала кількість вибулих із села більш як на 20 тис. осіб, 55 % із них мігрувала в села із міст, решту трудовий потенціал села поповнився за рахунок зовнішньої міграції. Із 1997 р. і до сьогодні міграційне сальдо носить від'ємний характер. Перевищення прибулих селян над вибулими спостерігалися в деяких Південно-східних областях України: Дніпропетровській, Запорізькій, Кіровоградській, Луганській, Миколаївській та Одеській, однак цей відсоток був незначним і не впливав на загальний перерозподіл трудових ресурсів села.

Наступним видом переміщень сільської робочої сили є сезонні міграції. Сезонні міграції селян – це тимчасові міграції, для яких характерне сезонне територіальне переміщення мігрантів. Вони відбуваються в межах областей, між областями, населеними пунктами. Сезонними міграції називають тому, що їх частота залежить від пір року. Цей вид міграцій працездатного населення найчастіше пов'язуються із сільськогосподарськими роботами, оскільки участь у них переважно беруть селяни. Не маючи роботи в селах, де мешкають, вони змушені їхати в інші регіони України або за кордон. Причинами сезонних міграцій є також надлишок робочої сили в тих чи інших регіонах, де існує безробіття, більша заробітна плата у місцях тимчасового працевлаштування, різниця в оплаті праці між окремими регіонами. Сезонні міграції протягом досліджуваного періоду майже не визначались і належали до інших видів міграції, у тому числі і сезонних поїздок у країни СНД і далекого зарубіжжя, внутрішньо-обласних міграцій.

Одним із видів внутрішніх переміщень населення є також маятникові міграції сільського населення. Маятникову міграцію визначають як систематичне переміщення населення від місця проживання до місця занять і назад, з частотою, що відповідає періодичності занять. Кількість сільських маятникових мігрантів у 2011 років становила 5132 тис. чоловік сільського, кожен четвертий з яких працював за межами свого населеного пункту, з них майже кожен другий у містах і селищах міського типу. Основною причиною розвитку інтенсивних маятникових міграцій у названому регіоні є досить висока щільність сільських і міських поселень. Наступним центром маятникових міграцій у досліджуваній період було місто Миколаїв. Миколаїв, як великий науково-культурний центр із багатьма навчальними закладами та великою кількістю промислових підприємств, притягує до себе населення навколишніх сіл та міст.

Поряд із внутрішньою міграцією селян із проголошенням незалежності посилюється ще один вид міграцій – зовнішні, або міждержавні переміщення. Міжнародна міграція робочої сили є складним системним соціально-економічним явищем, суть якого полягає в тому, що певні частини робочої сили одних країн працюють у економіках інших, причому відбувається постійне переміщення робочої сили між країнами з метою продажу робочої сили.

Рис. 1. Основні складові явища міжнародної міграції робочої сили

На рис. 1. відображено чотири основні складові міжнародної міграції робочої сили як соціально-економічного явища. Дві з них (кількості трудових іммігрантів і трудових емігрантів у економіках країн – донорів і реципієнтів робочої сили відповідно) стабільні в короткотерміновій перспективі, оскільки зазвичай первинні та вторинні міграційні потоки є малими порівняно з загальною кількістю мігрантів по обидва боки.

Трудова міграція надзвичайно впливає на економіку країн-донорів і країн-реципієнтів. Даний вплив є багатограним і за своєю суттю є сукупністю позитивних та негативних зовнішніх економічних ефектів. Вважається, що поняття зовнішні ефекти в економіці пов'язані з дослідженнями А.Маршала та Р. Коуза. Останній їх визначав як «побічні результати будь-якої діяльності, що стосуються не безпосередніх її учасників, а третіх осіб». Про виникнення зовнішніх ефектів (або екстерналій), говорять у тих випадках, коли певні змінні чи фактори, від яких залежить функція корисності або прибуток особи чи суспільства, залежать від дій іншої особи (осіб), які приймають певні рішення щодо своїх дій. Під економічним ефектом у економіці розуміється різниця між результатами і витратами усіх ресурсів. Тому зовнішні економічні ефекти за знаком вищезгаданої різниці (напрямом впливу) поділяються на позитивні та негативні. З методологічної точки зору важливо врахувати зауваження О. П'ятковської щодо того, оцінку економічного ефекту міжнародної трудової міграції можна здійснювати на трьох рівнях: рівні індивіда і домогосподарства;

рівні країни-донора або країни-реципієнта робочої сили; на рівні світового господарства в цілому.

У 1940-х роках Дж. Хікс виокремив дві основні форми впливу міжнародної міграції на світову економіку: 1) прямий вплив, який виявляється у вирівнюванні попиту/пропозиції у світовій економіці за рахунок переміщення робочої сили з регіонів, де утворився їх надлишок, у регіони, де існує незадоволений попит на робочу силу; 2) опосередкований вплив через грошові перекази трудових мігрантів на батьківщину. Однак у сучасних умовах зазначений Дж. Хіксом вплив міжнародної трудової міграції на вирівнювання попиту/пропозиції на робочу силу в різних країнах у деяких випадках не спостерігається. Понад те можна констатувати, що ціла низка міжнародних міграційних потоків, навпаки, чинить протилежний вплив – підвищує існуючий надлишок пропозиції робочої сили в деяких розвинутих країнах.

Аналізуючи дані табл. 1, доходимо висновку, що загалом у стабільній складовій міжнародної міграції наявний середньостроковий позитивний тренд. За останніх 20 років кількість мігрантів у світі зросла приблизно на 40 %. Такі зміни можна вважати «плавними», оскільки вони не перевищують у середньому 2 % за рік. Найвища динаміка кількості мігрантів спостерігалася в розвинутих країнах (темпи зростання 164 %), тоді як у країнах, що розвиваються, цей показник набагато менший (131 %), а в найменш розвинутих країнах кількість іммігрантів навіть знизилася. Зазначена вище динаміка зумовлена, по-перше, тим, що міжнародна міграція є переважно трудовою. За останні десятиріччя розрив між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, дедалі посилюється. Це логічно зумовлює більшу концентрацію трудових мігрантів у розвинутих країнах, оскільки 76 доходів, які вони можуть там отримати, перевищують рівень доходів, які б вони отримували в країнах, що розвиваються, не кажучи про найменш розвинені

Таблиця 1

Регіональний розподіл та динаміка кількості міжнародних трудових мігрантів у розрізі регіонів світу за 2014 р.

Регіони та групи країн за рівнем розвитку	Кількість міжнародних мігрантів, млн.		Темпи зростання, %	Географічний розподіл міжнародних мігрантів		Зміна, %
	1990	2013		1990	2013	
Світ загалом	155,5	231,5	148,9	100	100	-
Найбільш розвинуті регіони	82,4	135,5	164,4	53	59,7	6,7
Країни, що розвиваються	73,2	95,9	131,0	47	40,3	-6,7
Найменш розвинуті країни	11,1	10,9	98,2	7,1	5,4	-1,7
Африка	16	18,6	116,3	10,3	9	-1,3
Азія	50,9	70,8	139,1	32,7	28,7	-4
Європа	49,4	72,4	146,6	31,8	32,6	0,8
Латинська Америка та Карибський басейн	7,1	8,5	119,7	4,6	3,5	-1,1
Північна Америка	27,8	53,1	191,0	17,9	23,4	5,5
Океанія	4,4	7,9	179,5	2,8	2,8	0

Майже всі іммігранти в Європі, Північній та Латинській Америці, Океанії – це трудові мігранти. Трохи менша частка трудових мігрантів у загальній міграції до Азії та Африки, але й у цих регіонах вона перевищує 80 %. Слід зауважити, що міжнародна статистика охоплює міжнародних мігрантів і біженців, тобто осіб, які змушені емігрувати переважно через політичні та воєнні конфлікти. Тобто такі особи не є трудовими міжнародними мігрантами, в 2013 р. налічувалося 45 млн. біженців, що становить порівняно невелику кількість від 77 усіх мігрантів – близько 19 %.

Список рекомендованої літератури

1. Afsa C., Blanchet D. Survey of Existing Approaches to Measuring Socio-Economic Progress. Commission on the Measurement of Economic Performance and social Progress. Insee-OECD. April 2009. – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.rrojasdatabank.info/dev0040.htm>.
2. Hoffred J. Measuring the Eco-efficiency of Welfare Generation in a National economy. University of Tampere. December, 7, 2001. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://acta.uta.fi/pdf/951-44-5252-6.pdf>
3. Swanepoel H. Introduction to Development Studies. – Oxford University Press, 2001. – 286 p.
4. Sykes M., Cotis J. Understanding Economic Growth. – Palgrave Macmillan, 2004. – 410 p.
5. Williams D. International Development and Global Politics: History, Theory and Practice. – Routledge, 2011. – 206 p.

Тема 7. Проблема трансформації аграрного сектору та комплексного розвитку сільської місцевості

План

- 7.1. Важливість сільського господарства для економічного розвитку.
- 7.2. Огляд сільських домогосподарств: останні дослідження і висновки для економічної політики.
- 7.3. Необхідність прогресу в сільському господарстві і комплексному розвитку села.
- 7.4. До стратегії комплексного розвитку аграрного сектору: деякі основні положення.
- 7.5. Інституційна та цінова політика: формування економічних стимулів.

Виняткова роль щодо задоволення потреб населення продуктами харчування, забезпечення їх екологічності та гарантування продовольчої безпеки держави належить аграрному сектору економіки країни. Аграрний сектор сприяє розвитку інших галузей, які поставляють засоби виробництва та споживають продукцію сільського господарства як сировину, а також надають транспортні, торговельні та інші послуги.

Особлива роль аграрного сектора в соціально-економічному житті країни обумовлюється унікальним поєднанням сприятливих природно-кліматичних умов та геостратегічним положенням, спроможністю України зайняти вагоме місце на міжнародному продовольчому ринку.

Сільське господарство України є однією з найважливіших галузей економіки. Воно забезпечує 9,2% валової доданої вартості, у ньому використовується основних засобів вартістю понад 100 млрд. грн., господарюючи суб'єкти користуються 20,6 млн. га сільськогосподарських угідь (2012 р.). Сільськогосподарські підприємства виробляють на 223,2 млрд. грн. валової продукції сільського господарства, у т.ч. 149,2 млрд. грн.. продукції рослинництва і 74 млрд. грн. продукції тваринництва (рис. 1).

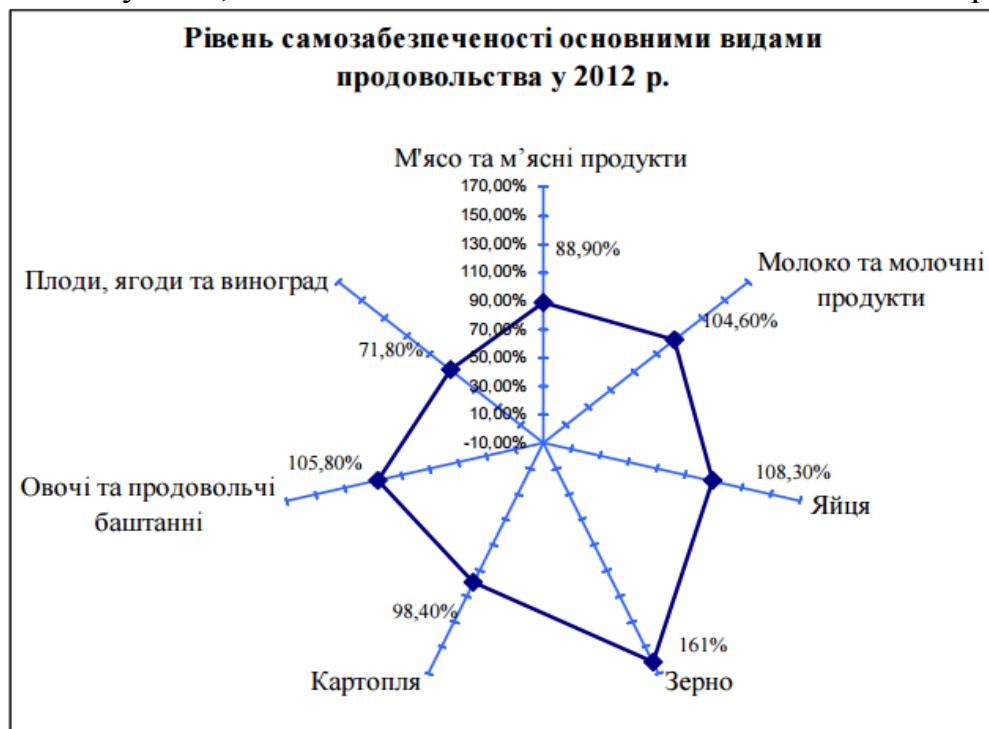

Рис. 1. Структура валової продукції сільського господарства у 2012 р.

Починаючи з 2001 р. виробництво сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах є прибутковим, рівень рентабельності у 2011 р. становив 19,3 %, а в 2012 р. склав 16,2 % що є достатньо високими показниками. Рівень рентабельності практично завжди прибуткового рослинництва (крім кризового 2008 р.) у 2012 р. становив 22,3 %, а тваринництва склав 14,3 %. У 2012 р. сільськогосподарські підприємства одержали понад 26 млрд. грн. чистого прибутку, в тому числі 20,1 млрд. грн. від реалізації сільськогосподарської продукції. Продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах у 2012 р. становила 159,6 тис. грн. на одного зайнятого (для порівняння у 1990 р. – 50,3 тис. грн., що у 3 рази менше). За рахунок власного виробництва (рис. 2.) забезпечується внутрішня потреба у зерні, цукрі, олії, картоплі, овочах, зросло споживання на одну людину молока і м'яса.

Ресурсний потенціал сільського господарства, в основі якого знаходяться високопродуктивні землі сільськогосподарського призначення та сприятливі агрокліматичні умови, має значні можливості для подальшого свого розвитку.

Рис. 2. Рівень самозабезпеченості осн. видами продовольства у 2012 р.

Існують додаткові можливості, порівняно з іншими країнами, щодо збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, внеску галузі в підвищення рівня продовольчої та енергетичної безпеки, зростання експортного потенціалу країни (табл. 1).

Галузь рослинництва є основною складовою сільськогосподарського виробництва, її частка в загальному обсязі виробництва склала в 2012 р. 66,8%. Найбільша частка в структурі виробництва припадає на кукурудзу, гречку та пшеницю, які разом становлять 89% всього обсягу.

Таблиця 1

**Структура сільськогосподарських угідь України
та інших країн світу, млн. га**

Країна	Угіддя, всього	Рілля	Питома вага, %	Кормові угіддя	Питома вага, %	Інші	Питома вага, %
Австрія	3,5	1,4	40,0	2	57,1	0,1	2,9
Білорусь	9,4	5,6	59,6	3,1	33,0	0,7	7,4
Велика Британія	17,6	5,7	32,4	11,1	63,1	0,8	4,5
Канада	73,4	45,7	62,3	27,9	38,0	-0,2	0,5
Німеччина	17,1	11,8	69,0	5,2	30,4	0,1	0,6
Польща	18,7	12,6	67,4	4	21,4	2,1	11,2
Росія	210,2	122,6	58,3	78	37,1	9,6	4,6
США	426,9	173,5	40,6	239,2	56,0	14,2	3,4
Франція	30,3	18,5	61,1	11,1	36,6	0,7	1,8
Україна	41,6	32,5	78,1	7,9	19,0	1,2	2,9

Аналізуючи розвиток аграрного сектора економіки України, слід зазначити про наявність багатьох проблем, які заважають ефективно функціонувати, а саме:

- нерівномірність розвитку різних форм господарювання (укладів) при послабленні позицій середньорозмірного виробника внаслідок створення для різних за розмірами та соціальним навантаженням економічних суб'єктів формально однакових, але не рівних умов господарювання;
- недостатність нормативно-правових засад та відсутність мотивації до кооперації та укрупнення дрібних сільськогосподарських виробників в рамках сільських громад, низька товарність виробництва продукції, ослаблення економічного підґрунтя розвитку сільських громад;
- нестабільні конкурентні позиції вітчизняної сільськогосподарської продукції та продовольства на зовнішньому ринках через не завершення процесів адаптації до європейських вимог щодо якості та безпечності сільськогосподарської сировини та харчових продуктів;
- низькі темпи техніко-технологічного оновлення виробництва;
- ризики збільшення виробничих витрат через зростання зношеності техніки, переважання використання застарілих технологій, при зростанні вартості невідновлювальних природних ресурсів в структурі собівартості;
- значні втрати продукції через недосконалість інфраструктури аграрного ринку, логістики зберігання;
- відсутність мотивації виробників до дотримання агроекологічних вимог виробництва;
- обмежена ємність внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції та продовольства, обумовлена низькою платоспроможністю населення;

- недостатня ефективність самоорганізації та саморегулювання ринку сільськогосподарської продукції та продовольства, складність у виробленні консолідованої позиції сільськогосподарських товаровиробників у захисті своїх інтересів;

- непоінформованість значної частини сільськогосподарських виробників про кон'юнктуру ринків та умови ведення бізнесу в галузі;

- незавершеність земельної реформи.

Пріоритетні напрями досягнення стратегічних цілей агропромислового сектору:

1. Забезпечення продовольчої безпеки держави:

1) формування стратегічних продовольчих запасів держави;

2) забезпечення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства відповідно до вимог продовольчої безпеки та можливості реалізації експортного потенціалу;

3) забезпечення якості та безпечності сільськогосподарської сировини та харчових продуктів, дотримання вимог до їх виробництва:

- удосконалення системи сертифікації виробництв та стандартизації продукції сільського господарства, максимальне охоплення системами управління якістю та безпечністю підприємств переробної та харчової промисловості;

- формування мережі лабораторій для визначення якості сільськогосподарської продукції та продовольства;

- делегування частини повноважень із контролю відповідності стандартам сільськогосподарської продукції та продовольства саморегульним об'єднанням на основі взаємовідповідальності.

4) створення системи логістики і забійних пунктів живої худоби та птиці, інших елементів ринкової інфраструктури для дрібних господарств;

5) моніторинг та прогнозування ринку сільськогосподарської продукції та продовольства, реагування на ринкові ризики.

2. Земельні відносини:

1) гарантування захисту прав власності та законних інтересів власників земельних ділянок;

2) створення сприятливих умов для набуття пріоритетного права власності/користування сільськогосподарськими землями особами, які проживають в сільській місцевості та господарюють виключно та переважно власною працею;

3) включення земель сільськогосподарського призначення до ринкового обігу та державне регулювання обігу сільськогосподарських земель, зокрема шляхом:

- поетапне запровадження обігу земель сільськогосподарського призначення:

- на першому етапі – вихід на ринок Державного Земельного Банку з метою формування передумов для запровадження вільного обігу земель

сільськогосподарського призначення, зокрема шляхом їх консолідації (до зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення);

- на другому етапі – запровадження обігу земель сільськогосподарського призначення на всій території країни.

- поліпшення системи державного контролю в сфері земельних відносин, зокрема шляхом недопущення неконтрольованої зміни цільового призначення;

- запобігання спекулятивним операціям в сфері обігу земель сільськогосподарського призначення через заборону перепродажу земельних ділянок протягом певного строку та встановлення диференційного підходу до оподаткування таких операцій;

- недопущення монополізації обігу земель сільськогосподарського призначення, зокрема через обмеження площі земель сільськогосподарського призначення, що може знаходитись у власності або оренді однієї особи;

4) удосконалення орендних відносин, зокрема шляхом стимулювання довгострокової оренди земель сільськогосподарського призначення, встановлення мінімального терміну укладання угоди оренди земель сільськогосподарського призначення та визначенні умов дострокового їх розірвання, запровадження консолідованої відповідальності колективу орендарів при наданні в оренду консолідованих масивів земель сільськогосподарського призначення;

5) стимулювання раціонального і ефективного використання земель та підвищення рівня екологізації сільськогосподарського землекористування.

3. Фінансова політика:

1) Фіскальна політика - створення прозорих інструментів системи оподаткування аграрного сектору залежно від його економічних особливостей та соціальної ролі:

- встановлення режиму оподаткування операцій зі зміни власника земельних ділянок залежно від періоду володіння;

- поетапна трансформація системи оподаткування в аграрному секторі:

- спеціальний режим оподаткування зберігається на період його дії згідно чинного законодавства;

- розробка нового інструментарію системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників різних форм господарювання.

2) Бюджетна підтримка – забезпечення стабільної системи державної підтримки аграрного сектору:

- запровадження середньострокового бюджетного планування, зокрема системи індикаторів фінансування аграрного сектору;

- надання переваги державній підтримці заходам, що не причиняють неефективний розподіл ресурсів в аграрній сфері;

- запровадження цільової підтримки на поворотній основі з умовою формування відповідальних за цільовий результат господарів;

- перехід до порядків переважно компенсаційних виплат взамін порядком виплат по заявочному принципу;

- пріоритет фінансування інноваційно-інвестиційних проектів на засадах державно-приватного партнерства;

- встановлення критеріїв доступу до коштів прямої бюджетної підтримки з урахуванням селоутворюючої ролі та вимог агроекології.

3) Фінансово-кредитна політика:

- створення дієвої системи земельної іпотеки;
- розвиток системи кредитного забезпечення аграрного сектору, в тому числі шляхом застосування аграрних розписок та електронних складських свідоцтв.

4. Регуляторна політика в аграрному секторі:

1. Адміністративне регулювання:

1) формування ефективної регуляторної системи на засадах державно-приватного партнерства, впровадження ризик-орієнтованого підходу при здійсненні державного контролю;

2) делегування частини повноважень з питань регулювання аграрного ринку саморегулюючим галузевим і агропродуктовим об'єднанням та розширення їх участі у формуванні і реалізації державної аграрної політики;

3) зменшення регуляторного навантаження на агробізнес за рахунок максимального скорочення кількості дозволів та ліцензій;

4) впровадження системи «єдиного вікна» з надання адміністративних послуг для представників аграрного бізнесу.

2. Технічне регулювання:

1) адаптація до вимог ЄС і СОТ технічного регулювання безпечності продукції;

2) підвищення відповідальності галузевих саморегулюючих, кооперативних об'єднань у здійсненні контролю якості та безпечності продукції, виробленої її членами;

3) обмеження безпосереднього контролю сімейних, малих та середніх господарствах в разі, якщо вся продукція реалізується на товарні ринки через кооперативи.

3. Регулювання ринків:

1) відмова від адміністративного регулювання цін та перехід до регулювання обсягів виробництва (на основі продуктових балансів) при залученні національних галузевих само регулюючих об'єднань виробників;

2) стимулювання споживчого попиту через запровадження програм адресної підтримки малозабезпечених категорій населення;

3) зниження ринкових ризиків для суб'єктів господарювання через урізноманітнення ринкових інструментів – страхування, гарантійних фондів, форвардної торгівлі, торгівлі деривативами, електронної торгівлі, тощо;

4) удосконалення системи інформаційно-аналітичного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників, запровадження системи оперативного моніторингу ринку сільськогосподарської продукції та продовольства, розбудова розвинутої системи сільськогосподарського дорадництва.

5. Конкурентоспроможність продукції сільського господарства та продовольства:

1) створення мотивації до технологічного переоснащення та модернізації галузей аграрного виробництва, в тому числі через стимулювання забезпечення необхідними машинами, обладнанням та виробничою інфраструктурою кооперативних структур;

2) сприяння розвитку галузевих, міжкооперативних об'єднань товаровиробників та підвищення рівня їх відповідальності за формування та дотримання галузевих балансів, за якість і безпечність продукції, виробленої її членами, в т.ч. шляхом створення колективних брендів продуктів;

3) запровадження системи узгодження економічних інтересів в ланцюжку «виробництво-переробка-торгівля»;

4) сприяння становленню системи спільної реалізації продукції національного аграрного сектору на цільових зовнішніх ринках;

5) створення умов для поглиблення переробки продукції, яка направляється на експорт;

7) формування дієвої інфраструктури аграрного ринку і забезпечення розширеного доступу виробників до організованих каналів збуту сільськогосподарської продукції, зокрема мережі складських та елеваторних потужностей, а також розширення можливостей участі малих форм господарювання в організованому ринку;

8) стимулювання раціонального розміщення і спеціалізації аграрного виробництва відповідно до природно-кліматичних умов.

9) наукове забезпечення інноваційного розвитку, формування партнерських відносин між саморегулюючими об'єднаннями сільськогосподарських товаровиробників, державою та галузевою наукою в сфері розвитку насінництва, селекції та племінної справи, техніко-технологічного забезпечення аграрного сектору;

10) сприяння розвитку органічного землеробства, передусім у малих та середніх господарствах.

6. Розвиток галузей аграрного сектору економіки:

1. Галузі, що потребують пріоритетної підтримки:

1) у тваринництві

- м'ясне скотарство, свинарство, козівництво, вівчарство, кроликівництво, бджільництво, індиківництво за рахунок мотивації сімейних, малих та середніх господарств і їх кооперативів;

- свинарство у великих господарствах при високому рівні автоматизації та механізації;

- молочне скотарство за рахунок розвитку довгострокових контрактних відносин із молокопереробними підприємствами цільно- та кисломолочного напрямів, виробництва сухого молока (переважно для постачання на експорт);

- молочне скотарство у сімейних, малих та середніх господарствах, їх кооперативах за рахунок становлення і розвитку регіональних торгових марок із виробництва усіх видів сирів, інших молочних продуктів підвищеної доданої вартості;

2) у рибництві

– розвиток аква- та марікультури на водних об'єктах загальнодержавного та місцевого значення;

– будівництво та підтримка роботи рибпромислового флоту.

3) у рослинництві

- ягідництво, садівництво, виноградарство та непромислове виноробство, овочівництво за рахунок мотивації сімейних, малих та середніх господарств і їх кооперативів;

4) розвиток харчової та переробної промисловості:

- стимулювання виробництва нових видів продукції (біоетанолу, ріпакової та соєвої олії) та розширення виробництва дитячого харчування, харчових концентратів.

2. Галузі, що розвиватимуться за рахунок переваг різних форм господарювання:

- виробництво зернових та технічних культур великими господарствами на основі їх стійких зовнішньоекономічних відносин та інтеграції із зерноторговими, зернологістичними та олійноекструдними підприємствами;

- виробництво зернових у середніх господарствах та у кооперативах за рахунок покращення можливостей для цих учасників в участі в організованому ринку;

- виробництво харчових продуктів на підприємствах стратегічних інвесторів (з відомими на цільових ринках торговими марками);

- розбудова мережі складських та елеваторних потужностей, що надають послуги виробникам зернових та зернобобових за рахунок розвитку організованого ринку;

- розвиток виробництва альтернативних видів енергії, насамперед застосування методів виробництва біопального із культур, продукція яких не використовується з продовольчою метою та на корм.

Часті й тривалі кризові періоди у функціонуванні вітчизняного аграрного сектору негативно вплинули на розвиток науково-технічного прогресу та інноваційних процесів, що призвело до значного морального й фізичного зносу техніко-технологічної бази, зниження конкурентоспроможності аграрних підприємств. Як наслідок, значна їхня частка випускає низькоякісну, неконкурентоспроможну продукцію, відсутній необхідний для здійснення інноваційної діяльності науково-технічний та кадровий потенціал, здатний створювати інновації й успішно впроваджувати їх у виробництво, недосконалим є процес управління інноваційною діяльністю. Серед причин, що гальмують розвиток інноваційної діяльності у вітчизняних сільськогосподарських підприємствах та заважають їм досягти потрібних результатів, найвагомішими у науковій літературі називають наступні: невідповідність системи координації та управління АПК в ринкових умовах (відірваність науково-дослідних установ від ринку, робота «на полицю», одноосібні дії інститутів й аграрних підприємств); неузгодженість державних та інших економічних форм і механізмів управління інноваційними процесами, внаслідок чого наукові, виробничі, фінансові та інші ресурси використовуються частково або взагалі не використовуються; недостатня

кількість чи відсутність фінансових інститутів (венчурне фінансування, грантова підтримка); відсутність законодавчої бази, яка регламентує і стимулює діяльність інноваційних підприємств; недостатній рівень фінансового забезпечення підприємств, низька доступність кредитів і державної підтримки для модернізації аграрного сектору і здійснення інноваційних змін, невисока мотивація інноваційної діяльності, нерозвиненість системи інформаційного забезпечення інноваційного процесу. Для вирішення завдань вітчизняного агроінноваційного розвитку у напрямі, максимально наближеному до загальносвітових тенденцій, необхідно здійснити кардинальні перетворення у межах як усієї національної інноваційної системи, так і її аграрної складової. При цьому на рівні агроінноваційної системи важливо забезпечити кількісне і якісне зростання інноваційних пропозицій, підвищення сприятливості виробників до нововведень, а також формування ефективної «провідної» мережі від науки до виробництва.

Список рекомендованої літератури

1. Пигу А. Экономическая теория благосостояния / А. Пигу. – Т. 1 / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1985.
2. Пухтаєвич Г.О. Аналіз національної економіки / Г.О. Пухтаєвич. – К.: КНЕУ, 2005. – 254 с.
3. Afsa C., Blanchet D. Survey of Existing Approaches to Measuring Socio-Economic Progress. Commission on the Measurement of Economic Performance and social Progress. Insee-OECD. April 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rrojasdatabank.info/dev0040.htm>.
4. Hoffred J. Measuring the Eco-efficiency of Welfare Generation in a National economy. University of Tampere. December, 7, 2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://acta.uta.fi/pdf/951-44-5252-6.pdf>
5. Swanepoel H. Introduction to Development Studies. – Oxford University Press, 2001. – 286 p.
6. Sykes M., Cotis J. Understanding Economic Growth. – Palgrave Macmillan, 2004. – 410 p.
7. Williams D. International Development and Global Politics: History, Theory and Practice. – Routledge, 2011. – 206 p.

Тема 8. Освіта, людський капітал та розвиток

План

- 8.1. Освіта та людські ресурси. Концепції щодо внеску освіти в економічне зростання.
- 8.2. Освіта в країнах, що розвиваються. Державні витрати на освітній сектор.
- 8.3. Вартість навчання та диференціація заробітків.
- 8.4. Пропозиція та попит: взаємозв'язок між масштабами зайнятості і попитом на освіту.
- 8.5. Освіта, внутрішня міграція та «відтік мізків».
- 8.6. Висновки та пропозиції: можливі варіанти політики в галузі освіти.

У сучасній науці освіта набуває значення одного з основних чинників соціально-економічного розвитку. Рівень освіти визначає інтелектуальний потенціал держави як найважливішу складову національного багатства.

Становлення ринкових відносин в Україні започаткувало процеси реформування освітньої сфери. Проте ефективне використання вітчизняної системи освіти як чинника прискорення соціально-економічного розвитку країни, її входження в ринок відбувається суперечливо, не завжди супроводжуючись своєчасною розробкою відповідних правових та організаційно-економічних механізмів. Недостатнє теоретичне опрацювання ролі та стратегічних цілей розвитку системи освіти в Україні, кожного із суб'єктів, що беруть участь у соціально-економічному розвитку й формуванні інтелектуального потенціалу країни, уповільнює освітню реформу, не дозволяє ефективно використовувати наявні й залучати додаткові ресурси у сферу освіти. Обмеженість бюджетних можливостей і низький потенціал позабюджетних джерел у поєднанні з неповним використанням ринкових елементів господарювання значно утрудняють формування економічних умов ефективного розвитку системи освіти. У цих умовах важливого значення набувають об'єктивний науковий аналіз економічних відносин у сфері освіти, дослідження їх особливостей у процесі реформування української економіки, обґрунтування теоретичних принципів та організаційно-економічних методів управління функціонуванням і розвитком системи освіти. Як особливо значуща на перший план висувається проблема теоретичного обґрунтування й розробки організаційно-економічних механізмів, що забезпечують стабілізацію економічної ситуації в освітній галузі, її інноваційний розвиток в умовах становлення ринкових відносин і заснованих на збалансованому поєднанні державних і ринкових регуляторів в управлінні вітчизняною освітою.

Роль освіти як чинника соціально-економічного розвитку країни в сучасних умовах постійно зростає. Її багатоаспектність зумовлена функціями, що реалізуються у відносинах суспільства й економіки. Соціальна, культурна, духовно-виховна функції освіти є відносно беззаперечним предметом вивчення відповідних наук. Визнання ж економічної ролі освіти, розробка оцінок її ефективності і спрямування росту – проблема, від вирішення якої залежить, чи буде скасована вражаюча невідповідність продуктивності освіти й очікувань економіки у відношенні її значущості.

Зміна місця й ролі людського чинника в транзитивному та постіндустріальному суспільстві, удосконалення матеріальної основи сучасного виробництва істотно підвищили роль освіти й зумовили необхідність перегляду традиційних форм економічної оцінки внеску освіти в соціально-економічний розвиток країни.

Проблеми системи освіти зумовлені трансформацією індустріального суспільства в постіндустріальне. Вони відображають протиріччя перехідного періоду економічного розвитку, ускладнення взаємозв'язків сфери освіти й ринку праці, що виявляється в зростанні функціональної неписьменності зайнятого населення, і вимагають перегляду змісту навчання та зміни системи економічних відносин у сфері освіти.

Представники сфери освіти наголошують, що якість вітчизняної освіти не настільки низька, як прийнято вважати. При цьому низька затребуваність економікою науково-інтелектуального ресурсу, утвореного системою освіти й, особливо, університетським сектором, зумовлена неприйнятністю виробничих систем.

Відсутність масового попиту підприємств на інтелектуальну компоненту пов'язана з незадовільними темпами інноваційної модернізації української промисловості, із залежністю від сировинних чинників. Навпаки, бізнесмени звинувачують систему освіти в «освітньому сепаратизмі», замкнутості на цілях саморозвитку, наслідки якого – неприйнятна якість освітніх послуг і наукового продукту, недовиробництво наукового й інтелектуального потенціалу, здатного забезпечити інноваційну компоненту розвитку. Населення України, що в останні роки практично на 100 % забезпечене вищою освітою, не відчуває покращення матеріального стану, пов'язаного зі зростанням освітнього статусу.

Кожна позиція має під собою емпіричні засади. Одні науковці наголошують на відсутності статистичних підтверджень кореляції особистих доходів й освітнього рівня населення, прибутку підприємств й освітнього статусу працівників. Інші, дослідивши чинники економічної динаміки країн Латинської Америки, стверджують, що зростання освітнього рівня населення не призвело автоматично до збільшення ВВП цих країн, а тільки посилило соціальне розшарування суспільства.

Економічна суть освіти якнайповніше розкривається через одночасний аналіз освіти як особливої потреби, як послуги, інституту і сфери громадського сектора економіки. Соціально-економічна суть освітньої послуги виявляється через її представлення як композиції чистого громадського й чистого особистого блага. Як чисте особисте благо освітня послуга виступає об'єктом купівлі-продажу, має ринкову ціну, характеризується наявністю можливості вибору споживачем форми і способів задоволення потреби в освіті. Освітня послуга як громадське благо характеризується спільним характером споживання, невиключеністю, неподільністю, породженням значного зовнішнього екстернального позитивного ефекту, який виражається у високих темпах продуктивності праці й економічного зростання, підвищенні соціальної стабільності й посиленні конкурентоспроможності національної економіки.

Різноманіття зовнішніх ефектів від послуг освіти не може бути оцінене з чисто ринкових позицій і тільки за ринковим критерієм – прибутком, оскільки існує протиріччя поточних індивідуальних і довгострокових громадських переваг. Це є основою визначення форм і методів і диктує необхідність активного державного регулювання освіти в умовах переходу до ринку, включаючи його пряму й непряму фінансову підтримку, надання гарантій у здобутті базової освіти, забезпечення рівнодоступності освіти за рахунок перерозподілу доходів (трансфертів), виробництво освітніх послуг у державному секторі, пом'якшення нераціональності індивідуальної споживчої поведінки, створення ринкової інфраструктури і відповідних ринкових інститутів у сфері освіти. Роль держави в створенні умов функціонування системи освіти в умовах становлення ринкових відносин в Україні носить провідний характер.

Ринкова трансформація української системи освіти на сьогодні має суперечливий характер. Зміна системи економічних стосунків в Україні, з одного боку, знайшла свій вияв у підвищенні господарсько-правової самостійності освітніх установ, зміні структури і джерел фінансування державних освітніх установ і розширенні їх підприємницької та іншої діяльності, що приносить прибуток, формуванні ринку освітніх послуг і виникненні конкуренції, переході від розподільних до регулюючих методів управління. З іншого боку, з'явилися нові проблеми і протиріччя:

- відносно низькі обсяги державного фінансування освітніх установ;
- послаблення системи державних гарантій і регулюючої ролі держави у сфері освіти;
- низький рівень доходів більшості громадян обмежує можливості здобуття освіти, призводить до регіонального «замикання» ринку освітніх послуг.

Беззаперечно, економічна роль освіти реалізується, передусім, по відношенню до економічного зростання. Оскільки розвиток інтелектуального потенціалу – продукт системи освіти, що нарощує нові знання, забезпечує інноваційно-технологічне вдосконалення виробництва, то його втілення у приріст суспільного продукту забезпечує економічне зростання. Разом з тим ця роль істотна і по відношенню до просторового розвитку економіки. Система вищої професійної освіти, що є зоною концентрації територіальних інноваційних тенденцій, забезпечує удосконалення просторових форм, насамперед процесів галузевої кластеризації.

Слабка можливість регіональної освіти продуктивністю своєї діяльності вплинути на інноваційне зростання зумовлена причинами, що пов'язані з проблемами функціональності системи ВПО – неефективним механізмом реалізації призначення цієї сфери. Ключовим в їх вирішенні є утворення механізму функціонування системи ВПО, пов'язаного за змістовими аспектами будови з цільовими індикаторами розвитку виробничих одиниць регіону, а за структурними аспектами – з прогресивними (мережними, кластерними) формами організації економічного простору.

Завдання консолідації науки, освіти й виробництва, адекватної тенденціям інноваційної модернізації, а також перспективи кластеризації економіки зумовлюють утворення складних механізмів взаємодії університетів один з одним, з науковими та виробничими одиницями, з конгломератними й гібридними видами зв'язків та мережною взаємодією за схемою «центр-периферія». Такий механізм дозволить трансформувати систему ВПО в «індустрію наукових знань», що утворює основний ресурс «економіки знань», якість якого відповідає стандартам інноваційного зростання. Співвідношення процесу освіти і кваліфікаційного росту працівників відповідно до сучасних потреб обумовлює необхідність інвестицій у розвиток системи знань наукового фонду суспільства, у фундаментальні й прикладні дослідження, кваліфікаційне зростання та покращення структури науково-педагогічного складу працівників навчальних закладів, посилення їх соціальної захищеності в умовах становлення ринку, тобто всього того, що дозволяє науковим знанням ставати більш доступними й допомагає отримувати більш високу віддачу спеціалістів при реалізації інноваційних проектів.

Такий просторово-економічний масштаб ролі освіти призводить до необхідності розглядання системи ВПО як науково-освітнього каркасу – конструкції, що надає концептуальність регіональним тенденціям інноваційної модернізації. У кількісному відношенні зіставлення продуктивності системи освіти і приросту суспільного продукту (покращення його інноваційних якостей) дозволяє отримати достовірну оцінку ефективної економічної ролі освіти. Вітчизняна ситуація у такому зіставленні заслуговує на прискіпливу увагу, оскільки істотною мірою відображає результати багаторічного реформування цієї сфери. Ураховуючи посткризовий період, можна констатувати той факт, що низька ефективність економічної ролі освіти властива всім регіонам України, у тому числі й таким лідерам інноваційної модернізації економіки, як Київ, Харків, Львів, Донецька і Дніпропетровська області. Зростання кількості осіб із вищою освітою не супроводжується задовільною динамікою інвестиційної активності більш ніж у 49% числа суб'єктів.

Стратегія розвитку національної системи освіти має формуватись адекватно сучасним інтеграційним і глобалізаційним процесам, вимогам переходу до постіндустріальної цивілізації, чим забезпечити стійкий рух і розвиток України в першій половині ХХІ століття, інтегрування національної системи освіти у європейський і світовий освітній простір.

Ключовими напрямками державної освітньої політики мають стати:

- реформування системи освіти на основі філософії «людиноцентризму» як стратегії національної освіти;
- оновлення законодавчо-нормативної бази системи освіти, адекватної вимогам часу;
- модернізація структури, змісту й організації освіти на засадах компетентнісного підходу, переорієнтації змісту освіти на цілі сталого розвитку;

- створення і забезпечення можливостей для реалізації різноманітних освітніх моделей, навчальних закладів різних типів і форм власності, різноманітних форм та засобів отримання освіти;
- побудова ефективної системи національного виховання, розвитку і соціалізації дітей та молоді;
- забезпечення доступності та неперервності освіти впродовж життя;
- формування здоров'язбережного середовища, екологізації освіти, валеологічної культури учасників навчально-виховного процесу;
- розвиток наукової та інноваційної діяльності в освіті, підвищення якості освіти на інноваційній основі;
- інформатизація освіти, удосконалення бібліотечного та інформаційно-ресурсного забезпечення освіти і науки;
- забезпечення національного моніторингу системи освіти;
- підвищення соціального статусу педагогів;
- створення сучасної матеріально-технічної бази системи освіти.

Список рекомендованої літератури

1. Afsa C., Blanchet D. Survey of Existing Approaches to Measuring Socio-Economic Progress. Commission on the Measurement of Economic Performance and social Progress. Insee-OECD. April 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rrojasdatabank.info/dev0040.htm>.
2. Hoffred J. Measuring the Eco-efficiency of Welfare Generation in a National economy. University of Tampere. December, 7, 2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://acta.uta.fi/pdf/951-44-5252-6.pdf>
3. Swanepoel H. Introduction to Development Studies. – Oxford University Press, 2001. – 286 p.
4. Sykes M., Cotis J. Understanding Economic Growth. – Palgrave Macmillan, 2004. – 410 p.
5. Williams D. International Development and Global Politics: History, Theory and Practice. – Routledge, 2011. – 206 p.

Тема 9. Теорія торгівлі та економічний розвиток

План

- 9.1. Значення міжнародної торгівлі та фінансів.
- 9.2. Основи питання щодо впливу міжнародної торгівлі на розвиток.
- 9.3. Традиційна теорія міжнародної торгівлі.
- 9.4. Забезпеченість факторами виробництва і міжнародна спеціалізація: неокласична модель.
- 9.5. Критика традиційної теорії вільної торгівлі в світлі досвіду країн третього світу.
- 9.6. Міжнародна торгівля та передання технологій. Технологічний розрив між індустріальними та слаборозвинутими країнами.
- 9.7. Збалансована торгівля та регулювання світових цін.

Одними з важливих завдань країн світу є прискорення темпів економічного розвитку, удосконалення соціально-економічних та міжнародних торговельних відносин, використання переваг системи міжнародної торгівлі. Необхідність вирішення цих завдань потребує виявити основні чинники економічного розвитку країн та сприяння міжнародній торгівлі.

Економічний розвиток розглядається як стійке збільшення національного виробництва товарів та послуг і вимірюється різними показниками. Наприклад, приріст ВВП або ВВП на душу населення. Останній показник ще називають “ефектом багатства” чи “ефектом економічного розвитку”.

Економічний розвиток та міжнародна торгівля являють собою складні, взаємообумовлені процеси, які є результатом взаємодії різних чинників: економічних, політичних, соціальних. На різних етапах розвитку країни ті чи інші чинники можуть відігравати роль основного двигуна зростання. Однак у більшості випадків економічний розвиток, а через це й міжнародну торгівлю, стимулюють такі чинники, як інновації та технологічні зрушення, які підвищують ефективність діяльності та створюють нові конкурентні переваги; рівень економічної свободи, який свідчить про наявність ринкової економіки; природно-географічні умови, які формують природні конкурентні переваги; якість підготовки робочої сили.

На сьогодні вважається, що рушійною силою довготривалого економічного розвитку є технологічні інновації (науково-технічний прогрес), оскільки більша частина підвищення реальних доходів на душу населення в розвинутих країнах відбувається завдяки їм. Це поняття охоплює як машини, обладнання, різноманітні форми технологічного забезпечення, які мають фізичне вираження, так і сукупність технічних та управлінських знань для організації виробництва та здійснення зовнішньоторговельних операцій. Відмінності в технологіях, які мають країни, обумовлюють їх різний рівень економічного розвитку й створюють основу порівняльних переваг. Технологічна нерівність примушує країну виробляти ті товари, технологія виробництва яких в цій країні краща. Технологічно обґрунтована порівняльна перевага виникає у випадку здійснення технологічних змін у різних галузях та країнах. Розвиток технології тісно пов'язаний з факторами виробництва

(капіталом та працею). Так, технологічні зрушення роблять капітал продуктивнішим і породжують стимули для нових інвестицій, технологія також може матеріалізуватися в нове устаткування, тобто в ті чи інші форми фізичного капіталу, а недостатня увага до людських ресурсів підриває потенційні можливості країни розвиватися через інновації й технологічний прогрес. Англійський економіст Джон Хікс, який одержав Нобелівську премію з економіки в 1972р., охарактеризував різні типи науково-технічного прогресу (НТП) та показав, як вони зв'язані з факторами виробництва (капіталом та працею) і як впливають на економічний розвиток країни. Він підрозділяє НТП на нейтральний, працезберігаючий та капіталозберігаючий:

- нейтральний НТП збільшує продуктивність праці та капіталу в однаковій пропорції. Результатом цього є те, що даний обсяг випуску продукції може бути вироблений з меншими витратами праці та капіталу;

- працезберігаючий НТП підвищує продуктивність капіталу в більшій ступені, ніж продуктивність праці. Внаслідок цього капітал заміщує працю у виробництві, й відношення капіталу до праці збільшується, тобто на одиницю праці використовується більше капіталу. Даний обсяг випуску продукції виробляється з меншою кількістю капіталу та праці, але при більш високому відношенні капіталу до праці;

- капіталозберігаючий НТП збільшує продуктивність праці в більшій мірі, ніж продуктивність капіталу. Внаслідок цього праця заміщує капітал у виробництві продукції, й відношення праці до капіталу підвищується, тобто на одиницю капіталу більше використовується праці. Даний обсяг випуску продукції може вироблятися з меншою кількістю праці та капіталу, але при більш високому відношенні праці до капіталу.

Таким чином, будь який НТП незалежно від свого типу скорочує кількість праці та капіталу, яка необхідна для виробництва будь-якого обсягу продукції, тобто підвищує продуктивність факторів виробництва. Під впливом інноваційних зрушень змінюється структура експорту країни, зокрема, зростає його наукомісткість, що дає нові імпульси динамізації економічного розвитку. На темпи економічного зростання та відкритість до міжнародної торгівлі впливає економіко-політична ситуація в країні, про яку свідчить рівень її економічної свободи. Американським аналітичним центром Heritage Foundation розроблено показник, за допомогою якого емпірично вимірюється рівень економічної свободи в різних країнах світу (табл. 1).

Таблиця 1

Загальний рівень економічної свободи окремих країн світу у 2012 р.

Країни	Місце в рейтингу країн	Рівень економічної свободи (%)
Розвинуті країни		
Гонконг	1	90,0
Австралія	3	82,6
Швейцарія	6	79,4
Канада	7	80,5
США	8	80,7

Японія	19	72,8
Швеція	21	70,5
Німеччина	23	70,5
Країни і перехідною економікою		
Латвія	50	66,6
Румунія	63	63,2
Польща	71	60,3
Болгарія	75	64,6
Китай	140	53,2
Росія	143	50,8
Україна	162	48,8
Найменш розвинуті країни		
Лаос	138	50,4
Ангола	154	47,0
Сьєрра-Леоне	157	47,8
Бурунді	160	46,8
Ліберія	163	48,1
Конго	169	42,8
Зімбабве	178	22,7

Найвищі показники свободи Україна демонструє по критерію свободи торгівлі (82,6 %), на рівень якої вплинули існуючий рівень ставок імпортного мита та різні нетарифні бар'єри: внутрішні податки та збори, вимоги щодо ліцензування імпорту, санітарні та фітосанітарні обмеження, національні стандарти якості, а також податкової свободи (77,9), оскільки враховувалися лише розміри ставок прибуткового податку (13%) й податку на прибуток (25%).

Найгірші позиції зафіксовані в сфері:

– боротьби з корупцією – 25%. Так, Україна займає 107 місце серед 158 країн за результатами Міжнародного рейтингу корупції;

– захисту прав власності (30%), оскільки судова система є об'єктом тиснення як з боку влади, так і з боку організованої злочинності, а також не завжди сприяє запобіганню експропріації майна та виконання контрактів;

– захисту прав інвестицій – 20%. Існують певні обмеження діяльності нерезидентів у сферах радіомовлення, видавничої справи, енергетики та страхування. Іноземні інвестиції заборонені у виробництві зброї та алкогольних напоїв. Об'єктом обмежень є резидентські та нерезидентські рахунки в іноземній валюті, а іноді й урядових санкцій. Платежі та перекази є предметом різноманітних вимог та кількісних обмежень, а деякі операції з капіталом підлягають регулюванню та ліцензуванню.

Існує стійкий зв'язок між економічною свободою та економічним розвитком. Країни зі стабільно високим рейтингом економічної свободи мають і більш високий показник ефекту економічного розвитку. Так, у 2012 р. до країн, у яких спостерігається максимальний ступінь економічної свободи, належать Гонконг (90,0), Сінгапур (87,1), Австралія (82,6), Нова Зеландія (82,0), а їх показник ефекту економічного розвитку становить відповідно 43,8

тис. дол., 52 тис. дол., 38, 1 тис. дол. та 27,9 тис. дол. (при середньосвітовому – 10,0 тис. дол.). Країни з найбільш низьким рівнем економічної свободи мають й низький рівень життя. Так, у Зімбабве, Бірмі рівень економічної свободи становить відповідно 35,8; 40,1, а ВВП на душу населення – 0,2 тис. дол., 1,2 тис. дол. відповідно. В Україні також просліджується цей зв'язок: при рівні економічної свободи 48,8% її показник ефекту економічного розвитку становить 6,9 тис. дол., який менше середньосвітовою на 31%.

На економічний розвиток країн та міжнародну торгівлю впливають й природно-географічні чинники. Країни, що мають гарні природні умови, як правило, експортують сировину та сільськогосподарські продукти. Негативний вплив на розвиток справляють: нездоровий або суворий клімат, бідні ґрунти, відсутність водних шляхів. Так, вчені Гарвардського інституту міжнародного бізнесу встановили, що країни, які не мають виходу до моря, розвиваються повільніше, ніж прибережні держави, а повна відрізаність від моря сповільнює річні темпи розвитку приблизно на 0,7%; тропічні країни розвиваються на 1,3% повільніше, ніж країни, розташовані в зоні помірного клімату.

На сучасному етапі важливим чинником зростання вважається поліпшення якості людських ресурсів. Освіта, охорона здоров'я, професійна підготовка являють собою інвестиції в людський капітал.

Підвищення якості робочої сили, зменшення безробіття, забезпечення зайнятості є важливими складовими розвитку всіх країн. Між розвинутими країнами та країнами, що розвиваються, є певний розрив за рівнем людського капіталу. Так, в промислово розвинутих країнах на 1000 осіб припадає 80 вчених та техніків, а в країнах, що розвиваються, – 9. В останніх налічується понад 900 млн неграмотних, 1,5 млрд осіб не отримують медичної допомоги. Доказано, що Малайзія, Сінгапур, Індонезія виявилися здатними подолати негативний вплив свого тропічного географічного середовища й розвиватися набагато швидшими темпами, ніж тропічні країни Африки та Латинської Америки, оскільки багато інвестицій спрямовували в людський капітал, насамперед в освіту.

Всі ці чинники роблять країни більш схильними до відкритості, сприяють їхньому економічному зростанню, що своєю чергою, створює кращі умови для розвитку міжнародної торгівлі. Міжнародна торгівля може розглядатися з двох боків: як рушій економічного зростання і як похідна від економічного зростання. Про її роль в економічному розвитку свідчать емпіричні дослідження відомих економістів: М. Мікалопулоса, К. Джея, М. Мікаелі, А. Крюгера, Б. Баласса. Результати їхніх робіт показують, що:

- темпи зростання ВВП і темпи зростання експорту високо корелюють між собою;

- існує досить значна кореляція (0,38) між зміною частки експорту у ВВП і темпами змін ВВП. Цей зв'язок особливо сильний у країн з більш розвинутим промисловим потенціалом, однак не простежувався у найменш розвинутих країнах, що свідчить про те, що зростання під впливом експорту відбувається тоді, коли країна досягла певного мінімального вихідного рівня розвитку;

– збільшення темпів зростання експортних доходів на 1 % щорічно пов'язано із збільшенням темпів зростання ВВП на 0,1%.

Міжнародна торгівля сприяє економічному розвитку країн, створюючи можливість для реалізації їх істотних порівняльних переваг і розвитку нових. Вона стимулює більш швидке й ефективне використання внутрішніх ресурсів і дає змогу отримувати вигоди та переваги спеціалізації та участі в міжнародному поділі праці. Країни мають можливість задовольняти свої потреби в сировині, капітальних товарах, технології, які не виробляються місцевими підприємствами або виробляються з високими витратами, нарощувати виробництво з урахуванням попиту світового ринку на ті товари, щодо яких вони мають порівняльні переваги спеціалізації.

Додатковий попит за рахунок світового ринку допомагає подолати вузькість внутрішнього ринку, збільшити ефект економії масштабів завдяки доступу на більш великі та різноманітні ринки. Міжнародна торгівля не тільки прямо впливає на темпи відтворення. Багатогранний непрямий вплив пов'язаний із створенням численних підприємств, які обслуговують зовнішній сектор (суміжні й допоміжні виробництва, постачальники, субпідрядники), допомагають подолати інерційність і є ще однією складовою економічною зростання.

Зміна експорту (пропозиція товару на вивезення) і імпорту (попиту на закордонні товари) залежить від зміни умов торгівлі. Ця залежність характеризується поняттями «еластичність експорту» (відносна пропозиція експорту) та «еластичність імпорту» (відносний попит на імпорт).

Країна буде збільшувати витрати на імпорт при падінні цін (оскільки падіння цін імпорту означає поліпшення умов торгівлі), якщо попит на імпорт еластичний, оскільки попит на імпортовані товари зростає в більшому ступені, ніж падає їхня ціна. Країна буде скорочувати витрати на імпорт, якщо попит на імпорт нееластичний. Але оскільки обсяг імпорту обмежений можливостями експорту (експортом заробляються кошти на імпорт), то у випадку еластичності імпорту і падінні його ціни обсяг експорту повинен збільшуватися.

Значну роль для економічного розвитку країни відіграє підвищення конкурентоспроможності національного виробництва. Під конкурентоспроможністю згідно визначенню Організації економічного співробітництва і розвитку, розуміють „рівень, якого країна може досягти за вільних і справедливих умов, виробляючи товари і послуги, що відповідають вимогам міжнародних ринків, і водночас підтримуючи та підвищуючи реальні доходи протягом тривалого часу”. При аналізі значення і ролі конкурентоспроможності в сучасному світі враховується взаємозв'язок між оточуючим середовищем конкретної країни та процесом створення багатства, а також вплив на нього певних чинників. Так, “Звіт про глобальну конкурентоспроможність”, який видає організація Всесвітній економічний форум (ВЕФ) у співпраці з Центром міжнародного розвитку при Гарвардському університеті визначає дванадцять чинники конкурентоспроможності, які покладено в основу розрахунку індексу

глобальної конкурентоспроможності (GCI): 1) якість державних та суспільних інститутів; 2) інфраструктура; 3) макроекономічна стабільність; 4) охорона здоров'я та шкільна освіта; 5) вища освіта та професійна підготовка; 6) ефективність ринків товарів та послуг; 7) ефективність ринку праці; 8) розвиненість фінансового ринку; 9) технологічний рівень; 10) розмір ринку; 11) конкурентоспроможність компаній.

Міжнародна торгівля може розглядатися як похідна від економічного зростання, тобто економічне зростання безпосередньо впливає на розвиток міжнародної торгівлі. Воно поширює внутрішні виробничі можливості країни, що сприяє зростанню дешевого експорту, виходу на нові ринки. Але в той же час зниження експортних цін може привести до того, що всі переваги прискореного економічного зростання отримують країни- імпортери цієї продукції. Характер впливу економічного зростання на міжнародну торгівлю залежить від того, які фактори виробництва зростають – імпортозамінні чи експортрозширювальні.

З погляду впливу на міжнародну торгівлю економічне зростання може бути експортрозширювальним, імпортозамінним або нейтральним. Якщо випуск країною експортних товарів зростає в більшій пропорції, ніж випуск товарів, які можуть бути предметом імпорту, то економічне зростання, яке приводить до більшого, ніж пропорційне, поширення торгівлі, називається експортрозширюючим.

Експортрозширювальне зростання визначається зростанням виробництва товарів експорту в країні. Збільшення їх пропозиції на світовий ринок приводить до зниження відносних цін, оскільки країна змушена продавати на експорт більше своїх експортних товарів, відносна ціна яких падає, щоб купувати колишню кількість імпортованих товарів, відносна ціна яких зростає. Внаслідок цього експортрозширювальне зростання приводить до погіршення умов торгівлі даної країни і поліпшення в країнах - торговельних партнерах.

Якщо споживання країною товару, який є предметом імпорту, зростає в більшій пропорції, ніж споживання країною товару, який призначається для експорту, то вплив економічного зростання на споживання викличе поширення торгівлі ще в більшій пропорції й буде називатися імпортозамінним. Імпортозамінне зростання визначається зростанням виробництва в країні імпортозамінних товарів. Розширення внутрішнього виробництва приводить до падіння попиту на імпорт, відносних цін імпорту і зростання відносних цін експорту. Таким чином, імпортозамінне зростання приводить до поліпшення умов торгівлі (зниження попиту на імпорт викликає зниження цін на імпортовані товари) даної країни і погіршенню їх у країнах- торговельних партнерів. Для конкретної країни вигідний імпортозамінний тип внутрішньоекономічного зростання та експортрозширювальний тип зростання в решті світу, оскільки умови торгівлі країни з іншими країнами світу поліпшуються. Експортрозширювальний тип внутрішньоекономічного зростання та імпортозамінне зростання в решті світу погіршують умови торгівлі даної країни з рештою світу.

Під нейтральним зростанням торгівлі розуміють збільшення фізичного обсягу міжнародної торгівлі без зміни умов торгівлі між країнами. Нейтральне зростання торгівлі можливе теоретично у випадку, коли зростання всіх чинників виробництва в усіх країнах відбувається однаковими темпами. Економічне зростання залежно від умов торгівлі та ефекту зростання по-різному впливає на добробут країни. Позитивний ефект зростання сам по собі свідчить про поліпшення добробуту країни. У протилежному випадку добробут знижується або залишається незмінним. Якщо ефект зростання позитивний і умови торгівлі країни поліпшуються внаслідок економічного зростання та торгівлі, то добробут країни підвищується. Якщо вони несприятливі, то добробут країни знижується, а у випадку їхньої зміни в протилежних напрямках, добробут країн може погіршитися, поліпшитися або залишитися незмінними залежно від відносної величини цих показників.

Список рекомендованої літератури

1. Afssa C., Blanchet D. Survey of Existing Approaches to Measuring Socio-Economic Progress. Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. Insee-OECD. April 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rrojasdatabank.info/dev0040.htm>.
2. Hoffred J. Measuring the Eco-efficiency of Welfare Generation in a National economy. University of Tampere. December, 7, 2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://acta.uta.fi/pdf/951-44-5252-6.pdf>
3. Swanepoel H. Introduction to Development Studies. – Oxford University Press, 2001. – 286 p.
4. Sykes M., Cotis J. Understanding Economic Growth. – Palgrave Macmillan, 2004. – 410 p.
5. Williams D. International Development and Global Politics: History, Theory and Practice. – Routledge, 2011. – 206 p.

Тема 10. Прямі іноземні інвестиції та іноземна допомога: протириччя та перспективи

План

- 10.1. Міжнародні потоки фінансових ресурсів.
- 10.2. Вплив прямого іноземного інвестування на соціально-економічний розвиток.
- 10.3 Транснаціональні корпорації: розміри, структура і тенденції розвитку.
- 10.4. Аргументи проти приватних іноземних інвестицій.
- 10.5. Іноземна допомога: дискусія про її роль в розвитку.
- 10.6. Концепція допомоги і оцінка масштабів
- 10.7. Економічна мотивація надання допомоги донорами. Проблема ефективності допомоги.

Іноземні інвестиції виступають потужним рушієм економічного розвитку для багатьох економік. Разом з тим позитивні наслідки надходження іноземних інвестицій (трансфер інноваційних знань, зниження рівня безробіття, підвищення продуктивності праці, оновлення матеріально-технічної бази промисловості, запозичення досвіду ефективного менеджменту тощо), супроводжуються загрозами для економічного розвитку держави (консервація чинної моделі залучення країни до міжнародного поділу праці, експансія імпортової продукції, екологічні загрози для зовнішнього середовища). В даній роботі під інвестиціями ми розглядаємо прямі іноземні інвестиції. Інвестиції – це довготермінові вкладення капіталу в різні сфери та галузі народного господарства всередині країни та за її межами з метою привласнення прибутку.

Вплив іноземних інвестицій на економічний розвиток заслуговує особливої уваги, оскільки потоки іноземного капіталу в умовах глобальної економічної інтеграції є складником самого інтеграційного процесу, а також відображенням взаємовідношень елементів моделі соціально-економічної макросистеми. Іноземне інвестування здійснює вагомий вплив на приймаючу країну зачіпаючи її внутрішні ринки, систему господарювання, середовище підприємницької діяльності, інфраструктуру. У табл. 1. структуровано основні дослідження щодо впливу прямих іноземних інвестицій на економічне становище в приймаючій країні. Детальніший аналіз представлено нижче.

Таблиця 1

Наслідки впливу надходжень ПІІ для економіки приймаючої країни

Автор	Вплив ПІІ
<i>Позитивний вплив</i>	
К. Стоунмен	Іноземні інвестиції покращують рівень продуктивності праці, але лише Африка продемонструвала покращення ВВП завдяки ПІІ. Дія інших регіонів позитивний зв'язок між ПІІ та ВВП виявився незначущим
В. Баласурбаман 'ям	ПІІ мають позитивний вплив на економічне зростання, але цей ефект обмежується експортоорієнтованими країнами. З іншої сторони, для країн, що застосовують політику імпортозаміщення, такий вплив був слабший

І. Боренштейн	Позитивний вплив ПІІ на економічне зростання зафіксовано, але цей вплив залежав від якості людського капіталу в країні
К. Олофсодоттер	Позитивний вплив ПІІ спостерігається завдяки трансферу технологій. Окрім того, такий ефект є сильнішим в тих країнах, де є вищий рівень інституційної забезпеченості, що вимірюється захистом прав власності та бюрократичною ефективністю
Л. де Мело	Приплив ПІІ може стимулювати надходження нових технологій та доступ до більш якісного менеджменту у приймаючій країні. З іншої сторони, докази того, що ПІІ істотно стимулюють економічне зростання були досить слабкими
М. Бенгоа та Б. Санчес-Роблес	ПІІ здійснює вагомий вплив на економічне зростання приймаючої країни, але значущість впливу залежить від умов в країні
А. Джонсон	Потоки ПІІ симулюють економічне зростання у країнах, що розвиваються, але для розвинутих країн такий вплив не підтверджується
Негативний вплив	
Р. Джимбрін	Дія країн ЦСЄ не бажано повернення до моделі зростання через надмірний приплив капіталу, оскільки волатильність потоків капіталу у цьому регіоні є значною
Р. Бруно і Н. Кампос	50% емпіричних досліджень виявляють позитивний вплив ПІІ на економічне зростання, 11% — негативний, а у 39% досліджень зв'язок між притоком ПІІ та економічним зростанням відсутній
О. Онанан	У короткостроковому періоді вплив ПІІ на заробітну плату для країн ЦСЄ є позитивним, що стимулюється капіталоємними та працеемними галузями обробної промисловості. Однак у середньостроковому періоді вплив змінюється на протилежний
П. Ніколова	При дослідженні впливу іноземного інвестування на мережі поставки сировини та товарів проміжного споживання у країнах ЦСЄ, було виявлено, що ПІІ змінюють ринкову структуру поставок товарів проміжного споживання, зміщуючи акценти із національних виробників на імпортерів

Втрати та вигоди від ПІІ для приймаючої економіки аналізувалися у роботі Дж. Макдугала. Він використав теорію граничної продуктивності, щоб дослідити ефекти від надходження ПІІ та оцінити баланс переваг та недоліків, що накопичуються в різних секторах економіки. По суті, робота Дж. Макдугала присвячувалася аналізу розподілу прибутку за умов досконалої конкуренції. Згідно з дослідженням, в той час як капіталомісткий сектор у приймаючій країні зазнавав втрат прибутків через зниження граничної продуктивності на капітал, оскільки завдяки ПІІ запаси капіталу у приймаючій країні зростали, то працемісткий сектор отримував переваги завдяки вищим зарплатам через вищу граничну віддачу на працю. Про створення чистого позитивного ефекту доходу від ПІІ в приймаючій країні можна говорити з того моменту, коли доходи працемісткого сектору перевершають втрати капіталомісткого сектору. Однак, модель Дж. Макдугала застосовувалася до інвестування в традиційні галузі: виробництво сировини, промислове

виробництво. Проте, коли інвестиційні потоки почали надходити у наукоємні сектори, тоді припущення цієї моделі втрачають свою значимість.

К. Стоунмен проаналізував вплив ПІІ на економічне зростання в країнах, що розвиваються та виявив, що іноземні інвестиції покращують рівень продуктивності праці завдяки вищим запасам капіталу та покращують платіжний баланс. Для різних регіонів вивчався вплив ПІІ на економічне зростання, однак лише Африка продемонструвала покращення ВВП завдяки ПІІ. Для інших регіонів позитивний зв'язок між ПІІ та ВВП виявився незначущим.

В. Баласурбаман'ям вивчав вплив ПІІ на економічне зростання у країнах, що розвиваються. Згідно з результатами емпіричного дослідження було виявлено, що ПІІ мають позитивний вплив на економічне зростання, але цей ефект обмежується експортоорієнтованими країнами. З іншої сторони, для країн, що застосовують політику імпортозаміщення, такий вплив був слабший. Поряд з тим, в подібному дослідженні І. Боренштейна також був виявлений позитивний вплив ПІІ на економічне зростання, але цей вплив залежав від якості людського капіталу у приймаючій країні. Відзначається, що однією з основних причин позитивного зв'язку є поширення технологій. У роботі К. Олофсодоттера, де досліджувався вплив ПІІ на зростання ВВП у розвинених країнах та країнах, що розвиваються, було виявлено позитивний вплив завдяки трансферу технологій. Окрім того, такий ефект є сильнішим в тих країнах, де є вищий рівень інституційної забезпеченості, що вимірюється захистом прав власності та бюрократичною ефективністю. На противагу попереднім дослідженням, Л. де Мело виявив, що приплив ПІІ може стимулювати надходження нових технологій та доступ до більш якісного менеджменту у приймаючій країні. З іншої сторони, докази того, що ПІІ істотно стимулюють економічне зростання були досить слабкими. М. Царковіч та Р. Левін також не виявили міцного зв'язку між притоком ПІІ та економічним зростанням приймаючої країни. М. Бенгоа та Б. Санчес-Роблес, використовуючи дані Латинської Америки, дійшли висновку, що ПІІ здійснює вагомий вплив на економічне зростання приймаючої країни, але значущість впливу залежить від умов в країні

Отож, ПІІ здійснюють більший вплив на економіку країн, що розвиваються, ніж розвинутих країн, про те цей вплив перебуває у значній залежності від вихідних умов: якості людського капіталу, інституційного забезпечення, макроекономічної ситуації в країні. В той же час, Дж. Чо виявив двосторонній вплив між економічним зростанням та надходженням ПІІ. Однак, вплив ПІІ на зростання виявився слабким. П. Басу, К. Чакраборти та Д. Регал, використовуючи дані 23 країн, встановили взаємний зв'язок між ПІІ та зростанням ВВП. Торговельний лібералізм виступає ключовим елементом впливу ПІІ на економічне зростання. Для країн з відкритою економікою дослідники виявили двосторонній зв'язок між ПІІ та зростанням ВВП як в коротко-, так і в довгостроковій перспективі. Для країн з відносно закритими економіками спостерігається лише вплив зростанням ВВП на ПІІ у довгостроковій перспективі. Подібний результат для країн Азії був отриманий

Дж. Тревіно та К. Упадайя, що сила впливу ПІІ на ВВП залежить від відкритості економіки. А. Джонсон [210] виявив, що потоки ПІІ стимулюють економічне зростання у країнах, що розвиваються, але для розвинутих країн такий вплив не підтверджується.

Пряме іноземне інвестування може формувати загрози для приймаючої країни, що полягають наступному:

- штучне пролонгування життєвого циклу морально застарілих товарів та технологій на ринку, що вирішує проблему затовареності ринку країни-донора та проблему утилізації. Обмін передовими технологіями відбувається переважно між високорозвиненими країнами;

- переміщення екологічно небезпечного виробництва, що дозволить знизити рівень забруднення у країнах-донорах, і, таким чином, розв'язати проблему екологізації економіки. Натомість це призведе до загострення проблеми у країнах-реципієнтах;

- інвестування з метою встановлення контролю та ліквідації підприємств задля усунення конкурентів. Окрім того, можливим є формування структурного безробіття через конкурентну боротьбу підприємств з іноземним капіталом та підприємств із національним фінансовими ресурсами. Також можлива монополізація ринку;

- встановлення іноземними інвесторами контролю над сировинними ресурсами з метою їх подальшої експлуатації та збереження власної сировинної бази;

- вплив капіталу з країни через репатріацію прибутків до країни-інвестора.

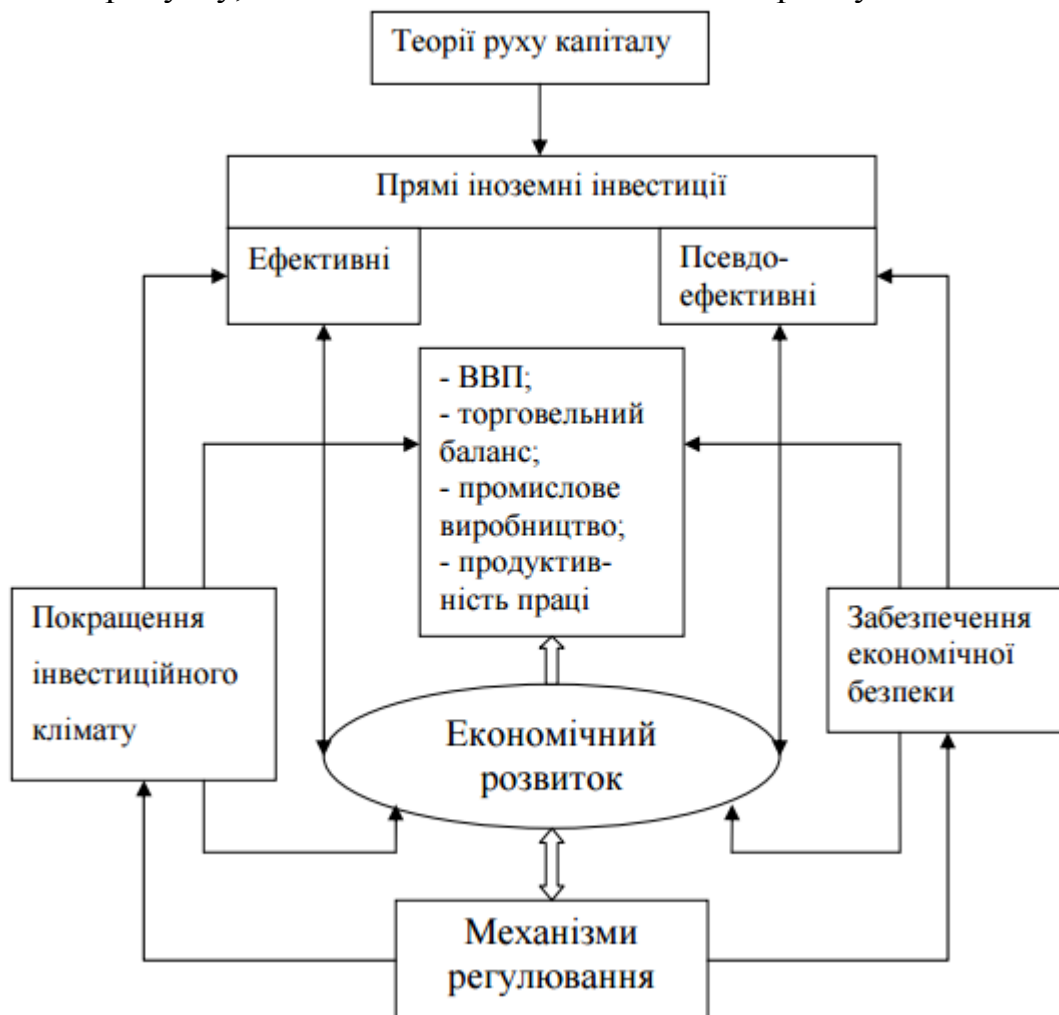
Очевидно не можна стверджувати, що ПІІ, спрямовані у фінансову сферу, торгівлю, операції з нерухомістю не здійснюють внеску у створення ВВП. Ефект від вкладень не впливає на посилення конкурентних позицій, розвиток високотехнологічного експортного потенціалу, модернізацію виробничих процесів та покращення якості життя населення. Тому доцільним є застосування терміну псевдоефективність. Відповідно псевдоефективні іноземні інвестиції в нашому розумінні – це такі інвестиції, що залучаються у високоприбуткові галузі економіки і не посилюють конкурентних позицій країни на світових ринках, не сприяють соціально-економічному розвитку держави.

Можемо припустити, що псевдоефективні інвестиції створюють загрози у довгостроковій перспективі, причому їх позитивний вплив на економічні параметри держави відсутній, або набуває негативної форми прояву (зростання доларизації економіки, погіршення відношення сальдо торговельного балансу до обсягів ЗТО, збільшення чи фіксація значної частки сировинного експорту у загальному експорті, зменшення ВВП на особу, відсутність позитивної тенденції у динаміці частки високотехнологічного машинобудування у промисловому виробництві, збільшення демографічного навантаження). В сукупності наслідків активізація інвестиційного процесу для таких вкладень створює реальні загрози для економічного розвитку (рис.1), послаблюючи національну конкурентоспроможність і посилюючи технологічну відсталість

економіки, оскільки вони здебільшого спрямовуються у фінансовий сектор. Таким чином, відбувається деформування економічного розвитку та створення загроз для його подальшого зростання через зменшення високотехнологічного експорту, зниження частки обробної промисловості у промисловості, зростання відношення зовнішнього боргу до ВВП, збільшення обсягів готівки, доларизація економіки. у 2000 - 2013 р., необхідні механізми, які б дали змогу посилити економічну безпеку країни при надходженні ПІІ. А також слід зважати, що економічний розвиток створює сприятливі умови у тих галузях, куди можуть надходити псевдоефективні інвестиції.

Мотиви іноземного інвестування, пояснює теорія олігопольної поведінки С. Гаймера. Згідно цього підходу багато компаній, особливо ТНК, що працюють на монопольних або олігопольних ринках, інвестують в іноземні підприємства з метою завоювання і захисту своєї ринкової влади. Багато компаній засновують закордонні підприємства, які не є прибутковими, з метою збільшення своєї частки на закордонних ринках. Тобто головною метою є не максимізація прибутку, а завоювання частки іноземного ринку.

Рис.1. Вплив псевдоефективних інвестицій на економічний розвиток приймаючої країни

В Україні прямими іноземними інвестиціями вважаються ті інвестиції, що перевищують 10% статутного капіталу підприємства. Іноземний інвестор

може володіти, використовувати, орендувати майно. В той же час, іноземне володіння земельними ділянками несільськогосподарського призначення та під ведення виробничої діяльності є обмеженим. Щодо стимулювання прямого іноземного інвестування в Україні, то іноземні інвестори звільняються від сплати митних зборів на майно, що імпортується в країну та мають на меті включення у статутний фонд підприємства. Якщо протягом трьох років з часу зарахування ПІІ на баланс підприємства з іноземними інвестиціями майно, що було ввезене в Україну як внесок іноземного інвестора до статутного фонду зазначеного підприємства, відчужується, у тому числі у зв'язку з припиненням діяльності цього підприємства (крім вивезення іноземної інвестиції за кордон), підприємство з іноземними інвестиціями сплачує ввізне мито, яке обчислюється виходячи з митної вартості цього майна, перерахованої у валюту України за офіційним курсом валюти України, визначеним Національним банком України на день здійснення відчуження майна. Підприємства з іноземними інвестиціями звільняються від сплати податків на прибуток (доходи) протягом п'яти років з моменту внесення кваліфікаційної інвестиції.

Список рекомендованої літератури

6. Afsa C., Blanchet D. Survey of Existing Approaches to Measuring Socio-Economic Progress. Commission on the Measurement of Economic Performance and social Progress. Insee-OECD. April 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rrojasdatabank.info/dev0040.htm>.
7. Hoffred J. Measuring the Eco-efficiency of Welfare Generation in a National economy. University of Tampere. December, 7, 2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://acta.uta.fi/pdf/951-44-5252-6.pdf>
8. Swanepoel H. Introduction to Development Studies. – Oxford University Press, 2001. – 286 p.
9. Sykes M., Cotis J. Understanding Economic Growth. – Palgrave Macmillan, 2004. – 410 p.
10. Williams D. International Development and Global Politics: History, Theory and Practice. – Routledge, 2011. – 206 p.

Тема 11. Демократія, якість інститутів та економічний розвиток

План

- 11.1 Дослідження зв'язку демократії та економічного розвитку.
- 11.2. Індекси та рейтинги демократії.
- 11.3. Демократія і ринок: політичні і економічні реформи в Східній Європі.
- 11.4. Політична демократія та межі її застосування в країнах, що розвиваються.
- 11.5. Емпіричні дослідження впливу параметрів державної політики на економічне зростання.
- 11.6. Провали держави та проблема ефективності державного регулювання.
- 11.7. Оптимальний механізм взаємодії ринку та держави, як детермінанта економічного зростання.

Прагнучи до виявлення об'єктивного механізму виникнення демократичних політичних систем, дослідники намагаються знайти детермінанти демократії, у першу чергу – у сфері економіки. Вони ставлять перед собою питання про те, що є первинним, демократія чи економічний розвиток? Чи впливає демократична система на економічне зростання та добробут?

На думку сучасних дослідників між демократією та соціально-економічним розвитком існує суттєва взаємозалежність. Чим вищий рівень соціально-економічного розвитку, тим більш сприятливі умови для розвитку демократії. Зокрема, А. Пшеворський та інші відзначають, що між соціально-економічним розвитком і демократією існує безпосередній зв'язок. Якщо демократія серед бідних країн і країн з доходом нижче середнього в якийсь момент стає ймовірною, оскільки «переходи до демократії є довільними перемінними стосовно рівня розвитку», то потім ця ймовірність може значно знизитися, якщо не буде підтримана усталеним економічним розвитком.

Дані автори наводять розрахунки (щоправда, 1997 року, але які відображають загальну тенденцію), згідно яких «бідні демократії, особливо ті з них, де річний дохід на душу населення є нижчим від 1000 доларів, надзвичайно крихкі», а також, що «від демократії можна сподіватися тривалості існування у середньому протягом 8,5 років у країні із щорічним доходом на душу населення нижче 1000 доларів, 16 років – у країні з доходом між 1000 і 2000 доларів, 33 роки – між 2000 і 4000 доларів та 100 років – при доході між 4000 і 6000 доларів... За доходів вище 6000 доларів демократії стають непорушними».

Відомий дослідник Л. Даймонд вважає рівень соціально-економічного розвитку найважливішим фактором у детермінації можливостей демократії. Проте, у той же час, він не є абсолютно визначальним. Важливим висновком вченого є те, що економічний розвиток, звичайно, пов'язаний з демократією, проте варто враховувати й ті фактори, зв'язок яких з нею ще більш суттєвий. Ці фактори – ВВП на душу населення, економічна незалежність, національна єдність, політична воля, військові витрати – ще більше впливають на демократизацію, ніж власне економіка.

Деякі спостерігачі вважають, що ефективність економічного розвитку в країнах Південно-Східної Азії (Південній Кореї, Тайвані, Сінгапурі, Індонезії, Малайзії, Китаї й ін.) стала можливою саме завдяки авторитарному характеру політичних систем цих країн. Авторитарний політичний режим створив сприятливе середовище для довгострокових інвестицій, забезпечив високу частку накопичення у ВВП і сприяв розвитку високотехнологічних галузей. Так, у більшості країн Південно-Східної Азії рівень інвестицій склав 35% ВВП, що майже вдвічі більше, ніж у США і Латинській Америці. Економічні успіхи були настільки вражаючими, що Південно-Східну Азію стали сприймати як головний економічний центр початку XXI століття.

На думку більшості дослідників, що вивчають цю проблему, економічну діяльність недемократичних режимів досить часто можна визнати позитивною. Соціальна ж орієнтація демократичної держави не завжди сприяє ефективному економічному зростанню. Забезпечення швидкого економічного розвитку може стати демократичному уряду не під силу, якщо перед ним, наприклад, виникне необхідність спрямування великого обсягу ресурсів у галузь соціального забезпечення. О.Ткач, зокрема, звертає увагу на те, що так сталося у Швеції, коли в 1980-1990 роках вона відчула свою незахищеність перед міжнародною конкуренцією і стала поступово відмовлятися від соціальних пріоритетів. У той же час і недемократичні режими можуть неефективно розпоряджатися національними ресурсами. Як зазначає відомий кримінолог В.Лунєєв, «правлячі кола в СРСР за часів Сталіна займалися політичним тероризмом (насильством влади), а за часів Хрущова й особливо Брежнєва – політичним хабарництвом та казнокрадством». На думку ряду теоретиків політичного розвитку і багатьох авторів теорій демократії, що визнають взаємозалежність демократії і різних соціально-економічних характеристик західного суспільства, економічний розвиток і формування нації є найважливішими умовами для демократії, а тому є більш пріоритетними, ніж власне демократизація. Але, як справедливо відзначає А. Лейпхарт, це не означає, що необхідні й корисні для демократії умови повинні створюватися недемократичним шляхом. Як свідчить досвід, недемократичні режими показали, що не здатні безпосередньо прокладати шлях демократії. «Хоча нерідко ці режими виправдують своє правління демократичними цілями, насправді вони більше піклуються про збереження своєї недемократичної влади». Як зазначають інші, «демократії не виникають внаслідок розвитку диктатур...для зміцнення демократії ми повинні зміцнювати демократію, а не підтримувати диктатуру». Відповідно до точки зору, що економічний розвиток – це найважливіший фактор становлення демократії, демократизація в слаборозвинених суспільствах досягнута бути не може. Однак, якщо враховувати, що кореляція між економічним розвитком і демократією має причинно-наслідковий характер, то, як відзначає А. Лейпхарт та інші дослідники, причиною є скоріше навіть слабка демократія, ніж рівень економічного розвитку. «Демократії можуть виживати і у більш бідних країнах, якщо вони породжують економічне зростання за помірного рівня інфляції».

Дослідження статистичних даних країн з різними політичними режимами показує, що низький рівень економічного розвитку дійсно є несприятливим чинником для демократизації, однак, він не робить її неможливою. Демократії історично існували і на тлі низького економічного розвитку (США в 1820 р., Франція в 1870 р., Швеція в 1890 р.). Як суттєві передумови демократії, дослідники виділяють парламентські інститути, національну консолідацію, прихильність еліт до демократичного переходу, необхідність якого вони ви знають не через цінність демократії як такої, а тому, що вона, як виявляється, здатна створити найкращі умови для виходу з кризової ситуації. Аналіз проблеми залежності економіки й демократії дозволяє систематизувати моделі, що характеризують особливості даної залежності. Модель С.Ліпсета базується на передумові прямолінійної залежності, що існує між рівнями економічного і демократичного розвитку. Використовуючи для аналізу емпіричних даних кореляційний і регресійний методи, були отримані результати, що також підтверджують високий рівень залежності між економічним і демократичним розвитком.

Відповідно до моделі криволінійного взаємозв'язку економічного розвитку й демократії (Р. Джекман), елементи стабілізації демократії виникають при тривалому економічному зростанні, але й при зростанні економіки рівень демократичного розвитку може зменшуватися, якщо економічні чинники демократії не підтримуються іншими (інституціональними та культурними). Наприклад, досить значною проблемою, пов'язаною з економічним розвитком суспільства, є проблема соціальної рівності.

Демократичні ідеали свободи і рівності більшою мірою відповідають погоджувальній системі, до якої відносяться і ліберально-демократичний, і соціал-демократичний устрій суспільства. Важлива роль при цьому належить соціальному партнерству, здатному враховувати інтереси як бізнесу, так і найманих робітників, яких представляють профспілки. Уряд, менеджмент і профспілки повинні здійснювати спільні заходи щодо регулювання ринкової економіки, а розвинена система соціального забезпечення – перешкоджати поширенню нерівності в доходах і загостренню процесів соціальної стратифікації.

Як показує досвід ліберально-капіталістичних і соціал-демократичних країн Західної Європи, Північної Америки, Австралії, Нової Зеландії і Японії, для ефективного функціонування погоджувальної системи необхідні певні економічні умови. Успіх погоджувальної системи залежить від того, наскільки високим є рівень економічного забезпечення суспільства і від того, наскільки ефективними є механізми ліквідації соціальної нерівності. Високий рівень економічного зростання збільшує імовірність того, що все більше соціальних груп матимуть можливість скористатися його результатами, а загальнодоступність економічних ресурсів зменшує імовірність конфліктів міжправлячими й керованими, бідними і багатими.

В сучасних умовах усе більш актуалізується рішення проблеми пошуку міри оптимального співвідношення економічної ефективності та соціальної справедливості, що відіграє роль концептуального ядра сучасної парадигми

демократичної організації суспільних відносин, зокрема, відносин власності. Політика й економіка, ринок і державне регулювання економічних відносин, приватні і суспільні інтереси, особистість, суспільство і держава не повинні протиставлятися.

Слід зазначити, що державне регулювання соціально-економічних процесів виправдовується саме так званими «провалами ринку», до яких відносяться зниження конкуренції і скорочення діапазону регулюючих функцій цін у результаті монополізації; існування суспільних благ, що не можуть бути поставлені ринком; зовнішні ефекти дії ринкових відносин, не регульованих ринком; неповні ринки, коли приватні ринки не справляються з виробництвом деяких несупільних товарів і послуг; недосконалість інформації, що знижує можливість для споживачів вибрати необхідний товар; перманентні безробіття, інфляція і втрата стійкості, з якими не справляються механізми ринку. На думку прихильників традиційної теорії неспроможності ринку, ринок, де присутні явища типу зовнішнього тиску й економії, пов'язаної з масштабами угод, не дасть оптимальних результатів. Ці обставини приводять до необхідності пошуку нових механізмів регулювання – державних і політичних механізмів суспільного вибору, що переборюють неспроможність ринку. Проте, неоінституціоналістська революція в економічній науці показала, що існують й інституціональні способи вирішення даної проблеми. Так, теорема Коуза доводить, що створення прав власності може виявитися кращим методом регулювання зовнішніх впливів. Однак, як відзначає Я.-Е.Лейн, держава повинна повсякчас приймати рішення, що стосуються передумов ринкової економіки (наприклад, щодо структури приватної власності), з метою забезпечення гармонійної єдності таких демократичних цінностей, як свобода, справедливість, добробут, рівність, соціальна злагода.

Таким чином, можна зробити висновок, що демократія для свого розвитку потребує певних економічних умов (вільного ринку, підприємництва громадян, розвинутого інституту приватної власності і т.ін.), але ними обмежуватися не може, оскільки сам лише економічний розвиток не є гарантією демократії, і принципова роль у даному випадку належить державі, яка повинна створювати не лише економічні, а й соціальні та політичні інститути, які б забезпечували цінності демократії.

Індекс демократії — класифікація 167 країн світу, складена «Economist Intelligence Unit» за рівнем розвитку в них демократії. При складанні класифікації враховуються 60 різних показників, згрупованих по 5 категоріях: вибори і плюралізм, громадянські свободи, діяльність уряду, політична ангажованість населення і політична культура. Вперше індекс був складений 2007 року, доповнений 2008 та 2010 року.

Показник індексу демократії визначається на основі відповідей на 60 питань, кожне з яких має два або три варіанти відповіді. Більшість відповідей дають т. зв. "експерти з оцінювання" демократії; у доповіді не вказується, якого роду фахівці, ні їх кількість, ні те, чи експерти є співробітниками Economist Intelligence Unit, чи вони є незалежними науковцями, не вказується також національність експертів. Деякі відповіді отримуються шляхом опитування

громадської думки з відповідних країн. У випадку, коли відсутні результати опитування в певній країні, використовуються результати опитування у подібних країнах та оцінки експертів.

Питання розділені на п'ять категорій, перерахованих нижче. Кожній відповіді відповідає певна кількість балів - 0 або 1, у питаннях з трьома варіантами можливий також варіант, що має вартість 0,5 бала. Отримується сума балів, отриманих на всі запитання в кожній категорії, яка множить на десять і ділиться на загальну кількість питань у категорії. У деяких випадках відповідь, за яку дається 0 балів, стільки ж зараховується і на подібне питання. Наприклад, якщо вибори національного законодавчого органу і глави уряду, не вважаються вільними (питання 1), то на відповідь на наступне запитання: «Чи є вибори справедливими ... ? » не звертається, а автоматично позначається нулем. Крім того, є кілька питань, що вважаються настільки важливими, що низька оцінка за них дає штраф на загальну суму оцінок для відповідних категорій, а саме:

- ✓ "Чи є національні вибори вільними і справедливими";
- ✓ "Безпека виборців";
- ✓ "Вплив іноземних держав на уряд»;
- ✓ "Можливості державних службовців для здійснення політики".

П'ять категорій показників, які всі перераховані в доповіді, потім усереднюються, щоб знайти індекс демократії для даної країни. Нарешті, індекс демократії з округленням до однієї десятої, вирішує класифікацію країни, а саме:

- ✓ Якщо І. Д. для країни становить 8-10 балів, то це країна з повноцінною демократією;
- ✓ При І. Д. від 6 до 7,9 балів демократія в країні вважається неповною;
- ✓ 4-5,9 балів - у країні панує перехідний режим;
- ✓ Менше 4 балів - авторитарний режим у країні.

Таблиця 1

Значення окремих країн в Рейтингу демократії (2014 р.)

Місце	Країна	Індекс	Категорія
1	 Норвегія	9.93	Повноцінна демократія
2	 Швеція	9.73	Повноцінна демократія
3	 Ісландія	9.58	Повноцінна демократія
4	 Нова Зеландія	9.26	Повноцінна демократія
5	 Данія	9.11	Повноцінна демократія
6	 Швейцарія	9.09	Повноцінна демократія
7	 Канада	9.08	Повноцінна демократія
8	 Фінляндія	9.03	Повноцінна демократія
9	 Австралія	9.01	Повноцінна демократія
10	 Нідерланди	8.92	Повноцінна демократія
11	 Люксембург	8.88	Повноцінна демократія
12	 Ірландія	8.72	Повноцінна демократія
13	 Німеччина	8.64	Повноцінна демократія
14	 Австрія	8.54	Повноцінна демократія
15	 Мальта	8.39	Повноцінна демократія

16	 Велика Британія	8.31	Повноцінна демократія
17	 Уругвай	8.17	Повноцінна демократія
17	 Маврикій	8.17	Повноцінна демократія
19	 США	8.11	Повноцінна демократія
20	 Японія	8.08	Повноцінна демократія
21	 Південна Корея	8.06	Повноцінна демократія
22	 Іспанія	8.05	Повноцінна демократія
23	 Франція	8.04	Повноцінна демократія
24	 Коста-Рика	8.03	Повноцінна демократія
25	 Чехія	7.94	Недосконала демократія
26	 Бельгія	7.93	Недосконала демократія
27	 Індія	7.92	Недосконала демократія
28	 Ботсвана	7.87	Недосконала демократія
29	 Італія	7.85	Недосконала демократія
30	 ПАР	7.82	Недосконала демократія
31	 Кабо-Верде	7.81	Недосконала демократія
32	 Чилі	7.80	Недосконала демократія
33	 Португалія	7.79	Недосконала демократія
34	 Естонія	7.74	Недосконала демократія
35	 Тайвань	7.65	Недосконала демократія
36	 Ізраїль	7.63	Недосконала демократія
37	 Словенія	7.57	Недосконала демократія
38	 Литва	7.54	Недосконала демократія
39	 Латвія	7.48	Недосконала демократія
40	 Польща	7.47	Недосконала демократія

Список рекомендованої літератури

1. Пшеворський А., Альварес М., Чейбуб Х.А., Лімонжі Ф. Що робить демократії життєздатними? // У пошуках правильної парадигми: Концептуальні перспективи посткомуністичного переходу у країнах Східної Європи: пер. з англ. / За ред. Д.Гузіни; гол.ред. серії і автор передм. Дж.Перлін; наук.ред. О.Кокорська. – К.: вид-во «Ай Бі»; 2003. – с. 215-214.

2. Никитченко А.Н. Транснаціоналізація демократії (II) «Третя волна» демократизації в світлі теорій світової економіки // Поліс. – 1999. – № 2. – с. 36-41.

3. Лунев В.В. Рыночная экономика и преступность / Общественные науки и современность. – 1996. – №3. – С. 37-46.

4. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах. Сравнительное исследование. – М.: Аспект Пресс, 1997.

5. Лэйн Я.-Э. Демократия и конституционализм // Поліс. – 1998. – №6. – С. 22-29.

6. Ткач О. І. Порівняльна політологія: Навчальний посібник. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський славістичний університет», 2008.

Тема 12. Пошук політичної ренти та провали уряду у сфері стримування економічного розвитку

План

- 12.1. Бюрократична структура і бюрократична діяльність у країнах, що розвиваються.
- 12.2. Групи спеціальних інтересів і лобізм.
- 12.3 Марнування ренти у моделі Гарріса–Тодаро.
- 12.4. Зв'язок між прагненням ренти і корупцією. Емпіричні дослідження зв'язку корупції з економічним зростанням.
- 12.5. Адміністративний ресурс як прояв економічного та політичного монополізму.

Всім відомою та класичною у політичній науці вважається модель раціональної бюрократії М. Вебера. Коли говоримо про раціональну бюрократичну систему та її службовців, то, згідно М. Вебера, повинні виконуватися наступні вимоги: державні службовці, як вільні особистості, – повинні підкорятися владі в силу своїх посадових обов'язків; вони формують чітко виражену ієрархію посад; кожна посада має чітко виражену в юридичному змісті компетенцію; обіймання посад відбувається на вільній контрактній основі; до уваги береться технічна кваліфікація кандидатів; вони призначаються, а не обираються; посадовець отримує фіксовану винагоду згідно ієрархії, відповідальності, соціального статусу; виконання обов'язків розглядається як єдине чи, принаймні, основне заняття посадової особи; існує можливість побудови кар'єри; державний службовець, що працює в організації, не володіє організаційними засобами і посада не є його власністю; поведінка робітників має відповідати відповідним вимогам дисципліни і контролю.

Чим же є відхилення від критеріїв раціональної бюрократії? У нашому випадку саме бюрократичною корупцією, яка може набувати різних форм у залежності від політичного середовища, типу режиму та цілей корупціонерів. Коли обрані політики мають змогу впливати на бюрократів, виникає взаємозв'язок та взаємовплив політичної корупції на бюрократичну та навпаки; за таких умов не працює механізм стримувань та противаг; знаючи про випадки корупції, бюрократи і політики допускають незаконну діяльність один одного та сприяють їй. Д. Дела Порта звернула увагу на те, що в Італії бюрократи та політики поділили сфери впливу, – задоволенням потреб великого бізнесу займаються політики, а дрібним та середнім бізнесом – бюрократи. Можна виокремити кілька особливостей, які впливають на характер політичної та бюрократичної корупції у демократичній країні:

- різна роль партій у демократичних державах;
- відмінні політичні режими (парламентські, президентські, парламентсько-президентські та президентсько-парламентські);
- наявність або відсутність «васальної залежності» бюрократів;
- присутність відповідальності за честь мундира;

- політична культура домовленостей.

У демократичних країнах бюрократи часто укладають економічно вигідні угоди з політиками задля забезпечення власної залученості до процесу корумпування. Найбільш поширеною формою взаємодії між політиками та бюрократами є клієнтський розподіл привілеїв та фаворів. Офіційна посада не забезпечує винагород за лояльність та ефективну роботу в інституції, політичні переконання та партійна належність є передумовою для бюрократів для отримання певних привілеїв. У парламентських демократіях втручання політичних партій у систему державної бюрократії не набуло форми «видимого розподілу посад за політичні послуги» на основі ідеологічного погодження, що має сприяти впровадженню політики. Натомість, існує прагматичний поділ посад по домовленості між партіями. У залежності від особливостей політичної системи тієї чи іншої країни бюрократія набуває більшої або меншої ваги. Стосунки між політичними та бюрократичними елітами у вигляді клієнтського обміну зводяться не до вироблення політики, а до прийняття адміністративних рішень за підтримки політиків. Таким чином, утворюється клас бюрократів-політиків, відданих політичним партіям, які сприяли їх кар'єрному зростанню. Такі бюрократи-політики формують великі мережі оборудок, очолювані політичними фігурами в державній адміністрації. Ці мережі поширюються на ринок «великої політичної» корупції. Щоб забезпечити собі швидке кар'єрне зростання, підвищити повноваження у сфері ухвалення рішень чи уможливити брання хабарів або інші переваги, бюрократам потрібні протекція або принаймні обмежений нагляд і контроль з боку своїх політичних керівників. Натомість вони можуть запропонувати послуги своєї структури приватному гравцю або поділитися зі своїм опікуном виручкою від незаконної діяльності.

Д. Дела Порта та А. Ванучі, розглядаючи бюрократичну корупцію в італійському суспільстві, зацентрували увагу на «порочному колі», що високі бюрократи, вилучені з ухвалення рішень, намагаються захистити себе і підвищують статус, політики здійснюють неефективні та непродуктивні заходи; бюрократи, точно виконуючи закони, намагаються захиститися від втручання політиків, останні, в свою чергу, збільшують кількість законів. Глобальним результатом таких дій є збільшення процедурної тяганини та неефективність управління. Італійська практика свідчить, що жоден політик не мав достатньо влади аби запезпечити позитивний швидкий і точний розгляд справи без участі керівників установ, де мали розглядати цю справу. Небезкою для політиків, за таких умов, є можливість їх повного усунення від механізмів корумпування. Серед ресурсів корумпованого бюрократа є «підпис», необхідний для передання справи в наступний відділ, бюрократичне право вето, яке передбачає давання хабара та конфіденційна інформація, як об'єкт для торгівлі на незаконному ринку. У порівнянні з країнами, що розвиваються, у розвинутих країнах, взаємодія між політичною та бюрократичною корупцією є більш структуралізованою, деталізованою, розгалуженою системою взаємовпливів між політиком та бюрократами.

Корупцію можна розглядати як спосіб забезпечення «швидкого шляху» для ухвалення адміністративних рішень на потреби тих, хто готовий дати

хабара. Рішення можна ухвалити або ні; можна ухвалити його відразу або відкласти до «кращих часів»; можна віддати перевагу одним приватним інтересам над іншими; можна витратити більшу кількість державних коштів або меншу. Розмір хабара в бюрократичному апараті часто відповідає обсягові заощадженого часу. Бюрократи можуть самі вирішувати скільки часу та зусиль приділити виконанню своїх посадових обов'язків залежно від власних преференцій. Якщо не має механізмів для обмеження доступу до публічних привілеїв, то можливість збагатитися може створити «перенаселення» серед бенефіціаріїв. У результаті може виникнути дефіцит адміністративних послуг, що призведе до значних затримок та зловживань, що, в свою чергу, – до росту корупції. Політики, які мають вагу та престиж та можуть вплинути, наприклад, на отримання державного замовлення підприємцем, залучаються на різних стадіях процесу не лише під час отримання замовлення, але й для розв'язання поточних проблем та для зменшення або усунення бюрократичного супротиву. У Італії така ситуація призвела до виникнення цілого корупційного ринку бюрократичних послуг, на якому існував картель фірм та політичних партій, що користувалися політичною протекцією, і, відповідно до обсягів сплачених хабарів, формували ротацію на ринку. Конкуренція між корупціонерами призвела до зниження рівня державного управління, спричинила зростання незаконних прибутків у державному секторі, підвищуючи вартість впливу на ухвалення рішень, фактично формуючи “тіньову економіку” та “тіньовий бюджет”.

З іншого боку, та частина населення, яка не може дозволити собі купити бюрократичні послуги, виключається з політичного процесу та зазнає дискримінації та порушення прав. Це призводить до закритості політичної системи, неефективності управлінської системи та незадоволення функціонуванням політичної системи загалом.

Розглянемо випадок системної корупції, коли таємна змова бюрократії слугує підвищенню недоторканості політика. За таких умов вплив на діяльність бюрократичних органів є очевидним. На корупційному ринку державний чиновник є дуже важливим союзником для корумпованого політика, оскільки останній дуже часто потребує допомоги у впровадженні політичних рішень, оплачених за допомогою хабарів. Корумповані бюрократи сприяють формуванню ренти, за рахунок якої їм надходять хабарі. Завдяки стабільності своєї посади, бюрократи політикам надають додаткові послуги, зменшуючи ризики незаконної оборудки через контроль над контактами з підприємцями. На розвиток бюрократичної та політичної корупції у розвинутих країнах вплинула природа обмежень і контролю за політичною та адміністративною діяльністю. Прикладами позитивного впливу контролю за ростом політичної та бюрократичної корупції є діяльність ЗМІ та судової гілки влади в Італії, США, діяльність ЗМІ в Чехії тощо. Негативною стороною засобів контролю, які ґрунтуються на чіткій кількості процедурних норм, є ускладнення та затримка процесів адміністрування. Навіть там, де чинновництво має тривалі традиції професіоналізму й дотримання честі мундира, як, наприклад, у Франції, поширення політичної корупції пов'язують із недовірою громадян, які

посилюють процедурний контроль, що призводить до затримок в адміністративних процесах.

Дослідження в інших країнах свідчать, що динаміка об'єднання політичної та бюрократичної корупції в Італії не є унікальним явищем. У Японії помітили, що корупція стає особливо поширеною там, де старші спеціалісти з політичних питань у владній партії здобувають свою владу якраз завдяки впливові «на ключові кадрові рішення на вищому рівні» (підвищення, вихід на пенсію). В Іспанії політичні партії покладаються на бюрократію як на інструмент контролю, який забезпечується ідеологічною відсталістю кадрів. Система розподілу державних посад на основі партійної приналежності виникла за умов існування двох бюрократій: владної та опозиційної. Бюрократична корупція в Іспанії та Росії пояснюється існуванням старих традицій домовленості, коли функціонери мали право просити у громадян приватної компенсації за надання послуг; що стосується Франції, то тут велика корупція уможлиблює політизацію державної адміністрації (васальна залежність як ключова величина для кар'єрного зростання) та «функціонеризація» політики (коли політики виконують державні функції)]. На відмінну від державних адміністраторів Франції, Великої Британії чи Німеччини, які завжди дотримувалися «честі мундира», для яких політична протекція важить менше, ніж, наприклад, для італійських бюрократів. Останні переконані, що влада має належати еліті, вороже ставлячись до політичного плюралізму, фактично повторюють вже забуті ідеї свого попередника Н. Макіавелі. У Росії склалася ситуація, відмінна від двох попередніх випадків, тут існує високий ступінь зацікавленості державної бюрократії в особистому збагаченні, розвитку nepotii, характеризується некомпетентністю у наданні послуг громадянам.

Результатом недосконалості законодавства, нерозвинутості демократичних, правових норм та політичної культури, відсутності механізмів контролю та сильної дієвої судової системи є існування певних складнощів ідентифікації бюрократичної корупції у країнах, що розвиваються, та пострадянських країнах. У політичній культурі населення цих країн неформально встановлено, що, коли державний посадовець надає послугу, у відповідь прийнято давати подарунок. Тут виникає питання, на якій стадії подарунок стає хабарем? Одним з індикаторів може бути величина послуги; подарунок за послугу, як правило, означає маленьку суму коштів. Іншим індикатором може бути час виконання послуги (транзакції), надання послуги є умовним, оскільки подарунок надається після неї.

З початку 1980-х рр. і аж до середини 1980-х рр. серед американських дослідників тривала дискусія про вплив політичної та бюрократичної корупції у країнах третього світу. Спочатку світ побачила стаття дослідника К. Хопа, яка викликала незвичайний резонанс та критику. Перехід країн третього світу від колоніального правління до самоврядування обумовлювався зміною колоніальної адміністрації обраними міністрами, які шукали способи політизувати бюрократію. К. Хоп ввів поняття «політизована бюрократія», під яким він розуміє бюрократію, яка втягнута, впливає або на яку впливають, свідомо або несвідомо, відкритими або прихованими діями в течії сучасної

політики, задля забезпечення інтересів владної партії, партії або опозиційної партії. Ним же були запропоновані чотири змінні для оцінювання втягнутості бюрократії в політику. По-перше, це рівень впливу бюрократії на процес прийняття рішень та природу відносин між політичними та постійними виконавчими членами взаємодії. По-друге, рівень втягнення бюрократії в політику та рівень політичної активності. По-третє, обсяг політичного та партійного втручання у роботу бюрократії. По-четверте, імідж державного службовця. З отриманням країнами третього світу незалежності, на думку К. Хопа, бюрократична колоніальна адміністрація трансформувалася у бюрократичну адміністрацію, що наголошувало на суверенності політики, а не верховенстві бюрократії, тобто політичного домінування. Це сформувало політизований стиль бюрократичної поведінки, замість прийняття кар'єрного зростання в адміністративному апараті, що базується на високому рівні професіоналізму. Використання персоналізму та патронажу для політичних цілей є відомим відходом від Веберівської моделі. З політизацією бюрократії до країн третього світу прийшла бюрократична корупція. Саме політичною корупцією встановлювалися правила, на яких базувалася бюрократична корупція. Це корупція посадовців, які не є політиками, проте яких підтримують та стимулюють корумповані політики та корумпована політична система. На думку дослідника, таку корупцію набагато легше здійснити в країнах третього світу, таких як Гана та Ямайка, де діяльність держави поширюється на економічну власність, менеджмент та контроль.

Корупція завжди підриває демократію, але демократія не завжди ослаблює корупцію. Наслідком втручання політики в бюрократичне адміністрування є дизфункціонування Веберівської моделі бюрократії. Виникає небезпека зрощення політичної сфери та державного адміністрування. Повага до електорату має відповідати повазі до виборців як до окремих осіб під час надання державних послуг; невиконання службових обов'язків чиновниками призводить до втрати довіри та, як наслідок, до введення нових процедур для здійснення контролю. Незалежно від типу політичного режиму, за винятком тоталітарної системи, бюрократія підпорядковується політикам у більшій чи меншій мірі, а бюрократична корупція досить часто є наслідком корупційних дій політиків.

У демократичних країнах роль бюрократії визначається політичним режимом, роллю політичних партій у політичній системі та політичною культурою домовленостей між бюрократами та політиками. У стосунках між бюрократами та політиками виокремлюються певні спільні риси, на які накладається національна специфіка, історичний досвід взаємодії двох типів корупції та інтенсивність клієнтських оборудок між політиками і бюрократами. У країнах, що розвиваються, на прикладі Латинської Америки, можна простежити, що визначити певні спільні риси є нелегким завданням. Зі зростанням ваги виборів та підвищенням ролі політика, відбувається «політизація» бюрократії, сприйняття якої є неоднозначним у науковому світі. Відмінне протікання процесів політичної модернізації та незрозумілий вплив бюрократії на економічний розвиток країн, що розвиваються, створюють

складнощі для дослідження зв'язків між політичною та бюрократичною корупцією у цій групі країн.

Список рекомендованої літератури

1. Afsa C., Blanchet D. Survey of Existing Approaches to Measuring Socio-Economic Progress. Commission on the Measurement of Economic Performance and social Progress. Insee-OECD. April 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rrojasdatabank.info/dev0040.htm>.
2. Hoffred J. Measuring the Eco-efficiency of Welfare Generation in a National economy. University of Tampere. December, 7, 2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://acta.uta.fi/pdf/951-44-5252-6.pdf>
3. Swanepoel H. Introduction to Development Studies. – Oxford University Press, 2001. – 286 p.
4. Sykes M., Cotis J. Understanding Economic Growth. – Palgrave Macmillan, 2004. – 410 p.
5. Williams D. International Development and Global Politics: History, Theory and Practice. – Routledge, 2011. – 206 p.